

Udžbenici/čitanke u nastavi književnosti

Špoljarić, Jelena

Master's thesis / Diplomski rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:398746>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-25**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Diplomski studij Hrvatskog jezika i književnosti i

Mađarskog jezika i književnosti

Jelena Špoljarić

Udžbenici/čitanke u nastavi književnosti

Diplomski rad

Mentor: doc. dr. sc. Jakov Sabljčić

Osijek, 2015.

ZAHVALA

Zahvaljujem svom mentoru doc. dr. sc. Jakovu Sabljicu koji je svojim stručnim savjetima oblikovao ideju i pomogao mi u izradi ovog diplomskog rada. Zahvalu upućujem Jasenki Tisucki, Mariji Jurić, Nikolini Maletić, Višnji Sorčik, Mariji Burić i Ivani Petričević, profesoricama Hrvatskog jezika koje su sudjelovanjem u istraživanju omogućile da ideju provedem u djelo.

Želim zahvaliti svim djelatnicima Filozofskog fakulteta u Osijeku koji su mi svojim radom pomogli u stjecanju znanja o hrvatskom i mađarskom jeziku.

Zahvaljujem svim svojim prijateljicama i prijateljima, kolegicama i kolegama koji su vrijeme provedeno na fakultetu uljepšali i učinili ga zanimljivijim. Zajednički problemi bili su lakši, a međusobna potpora bila je najbitnija. Hvala im na tome!

I na kraju, najveću zahvalu iskazujem svojim roditeljima i braći koji su uvijek TU, uz mene, bez obzira radilo se o teškim ili sretnim trenucima. Bez njih sve ovo što sam do sada postigla ne bi bilo moguće.

Veliko HVALA svima!

SAŽETAK

Nakon uvida u definiranje i karakteristike udžbenika u stručnoj literaturi u radu se donosi analiza udžbeničke građe za nastavu književnosti unutar predmeta Hrvatski jezik. Analiza građe provedena je prikazom i ocjenom kvalitete pojedinačnih kompleta čitanki, integriranih udžbenika za Hrvatski jezik, čitanki za učenike s posebnim potrebama te priručnicima za svjetsku književnost. Rad donosi rezultate istraživanja odnosa nakladnika i nastavnika prilikom nastavnikova izbora udžbenika za nastavu književnosti. Prikazani su i kriteriji kojima se ispitanice iz istraživanja vode prilikom odabira čitanki te je procijenjen stupanj nakladnikova utjecaja na taj izbor. Čestoća korištenja čitanke na nastavi književnosti posljedica je višediscipliniranosti, koja je, uz obrazovnu svrhu, najbitniji zahtjev koji mora ispuniti svaka čitanka.

Ključne riječi: udžbenik, čitanka, sadržajno-funkcionalni slojevi, odnos nakladnika i nastavnika, nastavnikov izbor udžbenika, kriterij izbora udžbenika.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. UDŽBENIK- DEFINIRANJE I VRSTE	2
2.1. DEFINIRANJE UDŽBENIKA U STRUČNOJ LITERATURI	2
2.2. VRSTE UDŽBENIKA	6
2.3. UDŽBENICI ZA DJECU S POSEBNIM POTREBAMA	7
2.4. UDŽBENIK ZA NASTAVU KNJIŽEVNOSTI - ČITANKA.....	9
3. UDŽBENICI/ČITANKE ZA NASTAVU KNJIŽEVNOSTI – ANALIZA GRAĐE ...	15
3.1. ČITANKE ZA VIŠE RAZREDE OSNOVNE ŠKOLE	15
3.2. ČITANKE ZA SREDNJU ŠKOLU	27
3.2.1. Čitanke za gimnazije	28
3.2.2. Čitanke za četverogodišnje strukovne škole.....	29
3.2.3. Čitanke za trogodišnje strukovne škole.....	32
3.3. SPECIFIČNI UDŽBENICI ZA NASTAVU KNJIŽEVNOST	34
3.3.1. Čitanke za svjetsku književnost.....	35
3.3.2. Čitanke za učenike s poteškoćama u razvoju	37
3.3.3. Integrirani udžbenici za nastavu Hrvatskog jezika	41
4. ODNOS NAKLADNIKA I NASTAVNIKA PRILIKOM NASTAVNIKOVA IZBORA UDŽBENIKA ZA NASTAVU KNJIŽEVNOSTI – PRIKAZ ISTRAŽIVANJA	48
4.1. PRIKAZ ISTRAŽIVANJA ODNOSA NAKLADNIKA I NASTAVNIKA PRILIKOM NASTAVNIKOVA IZBORA UDŽBENIKA ZA NASTAVU KNJIŽEVNOSTI U OSNOVNOJ ŠKOLI ..	49
4.2. PRIKAZ ISTRAŽIVANJA ODNOSA NAKLADNIKA I NASTAVNIKA PRILIKOM NASTAVNIKOVA IZBORA UDŽBENIKA ZA NASTAVU KNJIŽEVNOSTI U SREDNJOJ ŠKOLI....	52
4.2.1. Prikaz istraživanja odnosa nakladnika i nastavnika u gimnaziji	52
4.2.2. Prikaz istraživanja odnosa nakladnika i nastavnika u četverogodišnjim i trogodišnjim strukovnim školama	56
5. ZAKLJUČAK.....	60
6. POPIS LITERATURE	63
7. INTERNETSKI IZVORI	68

1. UVOD

Udžbenik kao izvor znanja za učenike predstavlja bitnu komponentnu nastavnog procesa i cjelokupnog obrazovanja. Nastavnici Hrvatskog jezika imaju mogućnost birati udžbenike za nastavu književnosti iz mnogobrojne ponude koja se nalazi na tržištu udžbenika. Kakva je kvaliteta čitanke te što utječe na taj izbor pokušat će se prikazati u poglavljima koja slijede.

Prvo poglavlje ovog rada donosi pregled definiranja pojma udžbenik u stručnoj literaturi. Podjela udžbenika s različitih stajališta pokušat će detaljnije odrediti udžbenik kao školsku knjigu. Izdvaja se posebna skupina udžbenika koji su namijenjeni učenicima s posebnim potrebama te njihove karakteristike.

Drugo je poglavlje usmjereno na određivanje čitanke kao udžbenika za nastavu književnosti. Višedisciplinarnost čitanke želi se razjasniti iznošenjem zahtjeva koji se moraju ispuniti sadržavanjem osam sadržajno-funkcionalnih slojeva.

Treće poglavlje prikazuje pregled i ocjenu udžbeničke građe za nastavu književnosti izdane posljednjih deset godina u četirima nakladničkim kućama – Školska knjiga, Profil, Ljevak i Alfa. Analiza se provodi utvrđivanjem stupnja prisutnosti sadržajno-funkcionalnih slojeva udžbenika.

U četvrtom poglavlju prikazano je istraživanje u osnovnim i srednjim školama provedeno intervjuiranjem nastavnika Hrvatskog jezika. Nakon svakog dijela istraživanja donose se rezultati u odnosu na prikazano istraživanje.

Zadnja tri poglavlja sadrže zaključak, popis literature i internetskih izvora. U zaključku se uz sintezu cjelokupnog rada prikazuju sažeti zaključci cjelokupnog istraživanja.

2. UDŽBENIK – DEFINIRANJE I VRSTE

2.1. DEFINIRANJE UDŽBENIKA U STRUČNOJ LITERATURI

Dijete kroz nastavno obrazovanje koristi više izvora znanja od kojih je najpoznatiji udžbenik. Udžbenik kao osnovno sredstvo za nastavu i u osnovnim i u srednjim školama, predstavlja veliki izazov pri njegovom definiranju i određivanju. Odrediti pojam udžbenika nikako nije lako i jednoznačno jer se u obzir moraju uzeti mnoga svojstva koja ova vrsta knjige mora sadržavati i što ju čini udžbenikom, kako osnovnoškolskim, tako i srednjoškolskim. Ona je ponajprije izvor znanja svim učenicima. Ti izvori znanja s metodičkog gledišta mogu se podijeliti na primarne i sekundarne te na temeljne i pomoćne. Primarni izvori znanja sadrže znanje, odnosno informacije, strukture i djela u izvornom obliku, prije nego što su podvrgnuti postupku didaktičkog prijenosa po zahtjevima nastavnog programa. U nastavi Hrvatskog jezika to su, na primjer, izvorna književna djela, filmovi, kazališne predstave te izvorne književno-znanstvene, jezikoslovne, filmološke, teatrološke i druge studije odnosno sadržaji različitih oblika terenske nastave. Sekundarni izvori jesu izvorna djela prilagođena za nastavu, školski udžbenici i priručnici. Ti udžbenici i priručnici, uz živu riječ učitelja, temeljni su izvori znanja u nastavi. Pomoćni su izvori popularno-znanstvene knjige, novine, časopisi, televizijske i radijske emisije te pojedini računalni izvori iz kojih se mogu dobiti dopunske informacije.

Razvojem računalnog komuniciranja u obrazovnom sustavu računalni programi zauzimaju u nastavi sve više prostora te postaju temeljni izvori znanja. Proizvođači školskih izvora znanja, uz temeljne tiskane izvore, sve više nude i alternativne elektroničke izvore znanja pa se razvio i elektronički oblik udžbenika i drugih didaktičkih sredstava. Udžbenik se ubraja u obrazovnu tehnologiju, iako u kategoriju tzv. male ili niže tehnologije, i to zato što je materijalna osnova tekst, a ne tehnika. Dok američki autori za udžbenik pretežno upotrebljavaju izraz obrazovna tehnologija, dotle europski autori udžbenik nazivaju tekstovni medij. (Poljak, 1980:16) Prema Beženu (2008:289) metodički je relevantna i podjela izvora znanja s obzirom na pripadnost pojedinom mediju. S toga gledišta izvori znanja zapravo su mediji koji se mogu podijeliti u nekoliko skupina – živa riječ (učitelja i druge osobe koje priopćavaju informacije namijenjene učenju); rukopisni tekst (izvori pisani rukom); tiskani medij (knjige, novine, časopisi, letak, plakat i drugo); elektronički mediji (film, radio, televizija, računalno, internet).

Kao što je već rečeno na početku da su udžbenici najpoznatiji izvori znanja, treba dodati da su udžbenici isto tako jako značajni izvor znanja, da se njihova izrada i uporaba u obrazovnom sustavu u mnogim zemljama, među kojima je i Hrvatska, određuje posebnim zakonima. U Hrvatskoj cjeloviti Zakon o udžbenicima donijet je dvaput – 2001. i 2006. godine. Uz Zakon, problematika udžbenika regulira se i provedbenim propisima – Udžbeničkim standardom. Udžbenik se Zakonom određuje kao „osnovno nastavno sredstvo i izvor znanja za ostvarivanje odgojno-obrazovnih ciljeva utvrđenih planom i programom ili eksperimentalnim planom i programom osnovne odnosno srednje škole, koji je usklađen s udžbeničkim standardom i kulturološki je prilagođen hrvatskoj nacionalnoj baštini i tradiciji.”¹ Osim udžbenika Zakon razlikuje i definira sljedeće pojmove: radna bilježnica, zbirka zadataka, zemljopisni atlas, povijesni atlas, udžbenik na stranom jeziku, udžbenik s malom nakladom, udžbenik za djecu s posebnim potrebama, udžbenika za nacionalne manjine, nakladnik, udžbenički standard i katalog udžbenika.

U Zakonu je određen i postupak odobravanja udžbenika koji je s metodičkog gledišta značajan po sastavu stručnog povjerenstva koje odobrava udžbenik. To stručno povjerenstvo trebaju činiti: „znanstvenik, odnosno stručnjak za nastavni predmet ili područje za koje je udžbenik namijenjen; metodičar za nastavni predmet ili nastavno područje; tri stručnjaka praktičara iz nastavnog predmeta u odgovarajućoj školi, s najmanje pet godina iskustva u praksi.”²

Udžbenički standard pak pobliže utvrđuje standarde i zahtjeve kojima mora udovoljiti svaki udžbenik da bi mogao biti odobren za uporabu u školama. Udžbenički standard jasno pokazuje da je udžbenik kao izvor znanja projektiran po metodičkoj paradigmi pristupa odgojno-obrazovnom procesu. I Zakon i Standard pred udžbenik stavljaju strukturu i koncept metodike: obrazovni proces polazi od sadržaja koji treba naučiti i koji je znanstveno verificiran, ali mora biti i prilagođen stupnju psihofizičkog razvoja učenika. Udžbenik tu strukturu i koncept mora ostvariti. To se posebno ističe u pedagoškim, psihološkim i etičkim standardima koji se konkretiziraju u didaktičko-metodičkim standardima kao regulatorima nastavnog procesa u kojima stoji da udžbenik treba biti strukturiran u skladu s metodikama matičnih znanosti, metodičkim i pedagoškim zahtjevima. Samim time, metodičko stajalište ugrađeno je u teorijsku koncepciju udžbenika. Standard otvara mogućnost da se „na osnovi specifičnosti pojedinog nastavnog predmeta mogu donijeti posebni standardi za udžbenike tih

¹ Zakon o udžbenicima za osnovnu i srednju školu, Narodne novine, br. 36/2006., članak 2.

² Zakon o udžbenicima za osnovnu i srednju školu, Narodne novine, br. 36/2006., članak 7.

predmeta koji su usklađeni s ovim standardom.”³ To znači da se mogu uvesti i specifični, posebni standardi koji će izraziti posebnosti određenog nastavnog predmeta. U dokumentu je uočljiva mogućnost izdavanja tiskanih i elektroničkih udžbenika, što se uklapa u višemedijske metodičke sustave i metode. (Bežen, 2008:292)

Unatoč prodoru tehnike i tehnologije, udžbenici se i dalje izdaju u svim zemljama pa čak i u onima u kojima se s obrazovnom tehnologijom otišlo najdalje, na primjer u Americi. Ali povijest udžbenika nije tako dugovjeka kako bi se očekivalo zbog kontinuiranog i organiziranog postojanja nekakvih oblika školstva puna tri milenija. Mijatović (2002:16) napominje da je udžbenik sjecište i raskrižje mnogobrojnih potreba, imperativa i odrednica suvremene škole, njezina kurikulumu i aktualne situacije u kojima se ostvaruje proces obrazovanja i odgoja. Malić (1986:68) pak udžbenik definira kao knjigu – tekstualni izvor znanja – u kojoj je didaktički transponirana znanost odnosno jedna struka, a to didaktičko oblikovanje njegova je temeljna transformacijska odrednica. Šest godina prije Poljak (1980:29) pojam udžbenik određuje pomoću četiriju odrednica od kojih je svaka bitna i neizostavljiva. Po njemu je udžbenik ponajprije osnovna školska knjiga, za razliku od ostalih knjiga koje su dopunske i pomoćne literature; zatim odrednica udžbenika je i ta da je pisan na temelju propisanog plana i programa, što ga opet razlikuje od ostale literature; udžbenik se svakodnevno upotrebljava u školovanju, dok je ostala literature tek povremeno u rukama učenika; i posljednja, ali ne i manje važna odrednica jest da udžbenik po svojoj namjeni treba biti didaktički oblikovan zbog racionalnog, optimalnijeg, ekonomičnijeg i efikasnijeg obrazovanja, što opet nije odrednica ostale literature. Didaktičko oblikovanje po Maliću (1986:68) mora se napraviti na temelju više kriterija – zahtjevi nastavnog plana i programa, primjerenost mogućnostima odgajnika, bliskost shvaćanja i recepcijska moć korisnika udžbenika, mogućnost motiviranja i aktiviranja u procesu edukacije. A sa svim tim odrednicama udžbenik je udžbenik, odnosno bez njih on to nije, nego je uobičajena stručna knjiga, antologija tekstova, zbornik, zbirka zadataka i slično.

Udžbenik didaktički transponira znanost u skladu s pedagoškim, psihološkim i didaktičko-metodičkim načelima, a sve to kako bi učenika/korisnika udžbenika uveo u svijet određene znanosti, kako bi ga vodio putem spoznaja, razmišljanja i zaključivanja. Udžbenik „postaje oruđe njegova duhovnog razvoja, sredstvo njegova intelektualnog rasta, osposobljavajući ga za samostalan i trajan intelektualni rad.” (Malić, 1986:7) Zbog toga se

³ Udžbenički standard, Narodne novine, br. 7/2007., 3. Završne odredbe

didaktičko oblikovanje udžbenika smatra temeljnom odrednicom udžbenika. Ta odrednica najviše ga razlikuje od svih ostalih knjiga s kojima se učenik susreće u svojem školovanju i u osnovnoj i u srednjoj školi. Ostale knjige ne moraju voditi računa o didaktičkim zakonitostima (dobi učenika, posebnosti odgojno-obrazovnog procesa, specifičnosti nastavnog predmeta). Zbog uzimanja u obzir specifičnosti nastavnog predmeta/područja, svaki je udžbenik specifičan – izbor sadržaja, način oblikovanja tog sadržaja, grafičko/likovno/tehničko oblikovanje. (Malić, 1986:9).

Uz didaktičko oblikovanje valjalo bi istaknuti i uvidjeti činjenicu obvezatnosti kao značajnu odrednicu udžbenika jer se za svako nastavno područje propisuje obvezan udžbenik u kojemu je sadržano gradivo zahtijevano nastavnim planom i programom pa je i ovo velika razlikovna odrednica udžbenika i ostale literature u školama. Takav obvezan udžbenik osnovno je sredstvo za učenje i mora sadržavati sadržaje koje učenik mora usvojiti kako bi zadovoljio kriterije ocjenjivanja.

Već iz prethodnog odlomka vidljiva je još jedna odrednica koju ne posjeduje ostala stručna literatura koja se koristi u obrazovnom procesu – odrednica utemeljenosti na nastavnom planu i programu. Žužul (2002:24) kaže da je udžbenik rezultat nastavnog plana i programa, odnosno "okvir" nastavnog plana i programa jest sadržajni orijentir za stvaratelje udžbenika. Udžbenik biva podređen svrsi, ciljevima i zadaćama nastavnog plana i programa. Zbog toga je prema Žužulu verifikacija valjanosti udžbenika zapravo monopolizirana jer je monopoliziran i sam nastavni plan i program. Nastavni plan i program određen je od strane države, ali u formi "okvirnog" propisa u kojem se predlažu "poželjni" sadržaji. Tako da nastavni plan i program i udžbenici tvore uzročno-posljedičnu vezu u kojoj kada nastavni plan evaluira, onda evaluira i udžbenik.

Iako je udžbenik glavni, obvezatni, propisani školski izvor znanja, on nikako ne smije biti i jedini izvor znanja. Vrijednost udžbenika raste ovisno o tomu koliko i kako upućuje učenike na druge izvore znanja i informacija. Udžbenik donosi informacije o drugim knjigama, a nikada ne donosi sebe kao jedino sredstvo nastavnog procesa za stjecanje znanja. Može se reći da je udžbenik „vodič do ostalih knjiga.” (Malić, 1986:9)

Peko (2002:142,143) ističe kako udžbenik kao važan školski izvor mora zaokupiti pozornost učenika, omogućiti mu aktivnosti, podržati tu aktivnost te mu osigurati praćenje procesa spoznavanja i rezultata različitih procesa. To je zapravo stjecanje operativnog znanja, a prilikom tog stjecanja učenicima je potrebna pomoć u obliku podučavanja. Podučavanje

mora biti sadržano i u udžbeniku jer on je jedan od izvora, glavni izvor znanja za učenika, a ne zamjena za sve ostale izvore znanja. Udžbenik je svakako vrijedan pozornosti i zbog toga što nije jednostavna knjiga, naprotiv jako je složena i njezina struktura jako je bitna jer je ipak posrijedi osnovni školski izvor znanja i informacija svim učenicima.

2.2. VRSTE UDŽBENIKA

U nastavnom procesu postoje neke osnovne komponente bez kojih nema potpunog i sigurnog obrazovanja, a to su: pripremanje ili uvođenje učenika u nove nastavne sadržaje, obrada novih nastavnih sadržaja radi stjecanja znanja, vježbanje aktivnosti radi stjecanja sposobnosti, ponavljanje sadržaja radi trajnosti usvojenih znanja i provjeravanje rezultata. Te komponente bitne su i za udžbenike, odnosno te komponente trebaju se aplicirati na udžbenik.

Podjela udžbenika nije jednostavna ni jednoznačna te se može ostvariti na osnovi više kriterija. Ovisno o tomu s koje točke gledišta promatramo udžbenike, ovisi i njihova podjela. Prva i ona najopćenitija jest da se udžbenici dijele na cjelovite i razgranate. Cjeloviti udžbenik predstavlja jednu knjigu u kojoj se u cjelini obuhvaća nastavni sadržaj za pojedini nastavni predmet. On sadržava sve komponente procesa obrazovanja što znači da je didaktički oblikovan. U razgranatom udžbeniku po određenom kriteriju nastavni predmet dijeli se na zasebne sveske. Kriterij mogu biti predmetna područja, tematika ili strukturne komponente nastavnog procesa. Podjela po nastavnim područjima česta je u nastavnim predmetima s opširnim nastavnim sadržajem kao što je slučaj s Hrvatskim jezikom. Provedba podjele je takva da se za svako područje izrađuje posebni udžbenik kakva je situacija najčešća u nastavi Hrvatskog jezika pa postoje udžbenici za jezik i čitanke (za književnost), a sve češće i odvojeni udžbenici za medijsku kulturu i jezično izražavanje, dok je nerijetko medijska kultura uklopljena u čitanke, a jezično izražavanje u udžbenike jezika. Svaki udžbenik svakog nastavnog područja mora biti didaktički oblikovan, a podjela jednog predmeta na više udžbenika postoji zbog oslobađanja učenika voluminoznih udžbenika u kojima bi cijelo gradivo svih područja bilo izmiješano i samim time udžbenik bi bio kompliciraniji za korištenje. Razgranati udžbenici u kojima je podjela organizirana po tematici rijetki su, a organizirani su tako da se u jednom svesku obrađuje jedna tematika. Učenici tijekom godine nabavljaju nove sveske i zapravo stvaraju udžbenik nabavljajući nove sveske. Razlog koji se navodi za ovakvu vrstu podjele je da bi se učenici iznova radovali i sa zanimanjem istraživali svaki novi svezak i tako zapravo iz radoznalosti i učili. Posljednja podjela po strukturnim

komponentama nastavnog procesa podjela je koja u jednom dijelu obuhvaća samo izlaganja nastavnih sadržaja, s uvodnim uputama za pripremne predradnje, u drugom dijelu formiraju se zadatci za vježbanje i ponavljanje, a u trećem zasebnom dijelu formiraju se zadatci za ponavljanje. Kod ovakve podjele najvažnije je da svi dijelovi budu usklađeni i zajedno tvore cjelinu. (Poljak, 1980:51,52)

Druga vrsta podjele udžbenika sa stajališta je različitih dužina tzv. didaktičkih koraka u izvođenju pojedinih komponenti obrazovnog procesa – klasični, poluprogramirani, programirani. U klasičnim udžbenicima didaktičko oblikovanje nastavnih tema u sukcesiji iskazuju pojedine komponente obrazovanja pa ta sukcesivnost uvjetuje da didaktički koraci budu dugi. Ako se u udžbeniku komponente nastavnog procesa naizmjenice primjenjuju u kraćim i dugim koracima, govorimo o poluprogramiranom udžbeniku koji se približava programiranom udžbeniku u kojem se komponente nastavnog procesa izmjenjuju u kratkim koracima. U ovoj vrsti udžbenika didaktičko oblikovanje pojedinih članaka provedeno je na najsuptilniji način pa se zbog toga u njima najviše ističe zakonitost obrazovno-odgojnog procesa. Treba napomenuti da se u nekim udžbenicima mogu naći i kombinacije ovih vrsta udžbenika pa se tako za lakše sadržaje koriste duži koraci (po uzoru na klasični udžbenik), za teže sadržaje kraći koraci (poluprogramirani), a za najteže sadržaje izrađuju se kraće programirane sekvence (programirani udžbenik). (Poljak, 1980:53,54)

Pod udžbenikom više se ne podrazumijeva samo pisani tekst, knjiga. Pojam udžbenik proširio se i dogradio svim multimedijским dimenzijama koje mu se mogu prema specifičnosti predmeta dodati raznim nosačima zvuka, slike, zvuka i slike na AV trakama, CD-romovima ili bazama podataka. Zbog sve većeg utjecaja različitih medija i tehnološkog razvoja, danas su najčešći multimedijски udžbenici u kojima se dovodi do integracije različitih vrsta medija. Takvi udžbenici sadrže CD-romove koji sadrže dodatne izvore znanja u tzv. multimedijском nastavnom paketu. (Žužul, 2002:39)

2.3. UDŽBENICI ZA DJECU S POSEBNIM POTREBAMA

Posebnu skupinu udžbenika čine oni udžbenici koji su specijalizirani za učenike s određenim posebnim potrebama. Kada govorimo o učenicima s posebnim potrebama, jedan dio tih učenika (smetnje glasa i govora, motorike i smetnje ponašanja) ne trebaju specijalizirane udžbenike nego se koriste običnim udžbenicima za određeni nastavni predmet.

Posebni udžbenici potrebni su učenicima sa smetnjama vida, sluha i inteligencije (mentalna retardacija), ali i za darovite učenike. Danas se u izradi udžbenika za djecu sa smetnjama vida i sluha prati razvoj tehnologije te se na tom području udžbenici stalno poboljšavaju, a na području udžbenika za djecu sa smetnjama u razvoju nije takvo stanje. Udžbenici za tu djecu stari su četrdesetak godina i ne poboljšavaju se niti se izdaju novi.

Kada se govori o učenicima s posebni potrebama, često se zaboravi da toj skupini pripadaju i daroviti učenici koji ponekad trebaju posebne udžbenike više nego djeca s nekim oštećenjima (govora, motorike). Za darovite učenike primjenjuju se dvije vrste programa – prošireni ili obogaćeni program i program akceleracije ili ubrzani program (uključivanje u viši stupanj obrazovanja iz jednog ili nekoliko nastavnih predmeta). U udžbenike za darovitu djecu uvodi se funkcija pomoću koje učenici uče prema vlastitom tempu i mogućnostima i tako im se daje osjećaj napretka i zadovoljstva koji je tim učenicima jako potreban. Danas već postoje interaktivni udžbenici koji povezuju jedan didaktički centar (učionicu) koji je opremljen s računalima, modelima, knjigama, trodimenzionalnim materijalima i sličnim s drugim centrom i omogućuje učenicima različite puteve i načine učenja i razvijanja sposobnosti.

Primjena udžbenika za mentalno retardirane učenike uglavnom je u obrazovanju lako mentalno retardiranih učenika koji su sposobni za odgoj i obrazovanje. Ti učenici sporije napreduju i dugo ostaju na istoj intelektualnoj razini. Zbog toga su ove vrste udžbenika sadržajno reducirane, ali učitelj je dužan na primjeren način metodama i postupcima taj sadržaj prenijeti takvom djetetu.

Djeca sa smetnjama vida (slijepi i slabovidni) specifični su po tome što, ako nemaju nikakvih dodatnih smetnji, uključuju se u redovite programe. Udžbenici za ove učenike sadržajno su isti u usporedbi s redovitim udžbenicima, ali pisani su ili Brailleovim reljefnim tiskom za slijepe učenike ili samo uvećanim tiskom za slabovidne. Za djecu sa smetnjama sluha vrijedi isto kao i za djecu sa smetnjama vida – ako nema dodatnih smetnji, učenik se uključuje u redovitu nastavu. Osnovni problem u radu u nastavnom procesu s ovom djecom je komunikacija koja se mora odvijati na znakovnom jeziku i pomoću čitanja s usana, dok učenici nemaju problema s korištenjem udžbenika iako se mogu izrađivati posebni udžbenici s povećanim brojem slika, crteža, simbola i ilustracija. (Hrvatić, 2002:123-125)

2.4. UDŽBENIK ZA NASTAVU KNJIŽEVNOSTI – ČITANKA

Posebna vrsta udžbenika koja se i nalazi u samom naslovu ovog rada jesu udžbenici za nastavu književnosti – čitanke. Rosandić (2005:161) ovu vrstu udžbenika naziva čitanka-udžbenik. Kao što joj već sam naziv kaže, čitanka/udžbenik za nastavu književnosti temeljna je školska knjiga namijenjena književnom odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi. Takva vrsta udžbenika sadrži izbor književnoumjetničkih tekstova koji su odabrani prema estetskim i pedagoško-psihološkim kriterijima. Čitanke za osnovnu školu ujedno su i posebne vrste dječje knjige koje svojim sadržajem i likovno-grafičkim izgledom udovoljavaju recepcijskim mogućnostima učenika. U srednjoškolskim čitankama osim književnoumjetničkih tekstova, nalaze se i književnoteorijski i književnopovijesni prikazi. I osnovnoškolske čitanke sadrže književnoteorijski dio u manjem obujmu, a ti dijelovi čitanke nisu samo antologije tekstova nego i udžbenik. Kao i za ostale udžbenike, sadržaj čitanke određen je nastavnim planom i programom, a taj sadržaj u čitanke se prenosi prema zahtjevima didaktičke struke. Teorija didaktičkog prijenosa predstavlja određena načela prema kojima se ti sadržaji unose u čitanke: načelo primjerenosti doživljajno-spoznajnim mogućnostima učenika određene dobi; načelo odgojnosti; načelo obrazovne opravdanosti; načelo didaktičko-metodičke oblikovanosti.

Čitanke-udžbenici mogu se podijeliti na nekoliko skupina prema različitim kriterijima. Prema namjeni Rosandić (2005:161) navodi tri skupine i to su: čitanke-udžbenici za mlađe razrede osnovne škole (razredna nastava), zatim čitanke-udžbenici za više razrede osnovne škole (od petoga do osmoga razreda osnovne škole) i čitanke-udžbenici za srednju školu (za trogodišnje i četverogodišnje škole). Veća podjela jest ona prema metodičko-didaktičkoj oblikovanosti čitanke. Prema ovom kriteriju čitanke mogu biti recepcijsko-reproduktivne, recepcijsko-produktivne, komunikacijske, razgranate, multimedijske (višeizvorne).

Recepcijsko-reproduktivna čitanka donosi učenicima ulogu primatelja književnog sadržaja. Ova vrsta čitanke-udžbenika obično je bez metodičkog instrumentarija i danas je više nema ili je jako rijetka u nastavi koja zahtijeva primjenu velikog broja metodičkih instrumenata. Druga vrsta, recepcijsko-produktivna čitanka učenike stavlja na razinu estetskog subjekta. Učenici ovom čitankom na predlošku teksta ostvaruju različite oblike stvaralačke djelatnosti i složene procese doživljavanja. Svi ti procesi instrumentarij je koji čitanka sadrži. Komunikacijska čitanka temelji se na literarno-estetskoj i didaktičkoj komunikaciji razvijajući različite komunikacijske situacije. U svakoj od tih situacija učenik

razvija određene doživljajne i spoznajne djelatnosti. Ova vrsta čitanke zahtijeva od autora veliku razinu metodičke kreativnosti pomoću koje se stvaraju i komunikacijske situacije. Razgranata čitanka zapravo je višedijelni didaktički sklop koji obuhvaća čitanku-udžbenik, radne listove, priručnik za učitelja. Po didaktičko-metodičkim obilježjima može biti recepcijsko-produktivna ili komunikacijska čitanka. Višeizvorna odnosno multimedijaska čitanka, kako je već objašnjeno, sadržava različite medije, a u ovoj vrsti to su čitanka (pisana knjiga), zvučna čitanka, element-film, nastavni film, radni listovi, CD-romovi, televizijske i radijske emisije, a sve to u svrhu širenja izvora znanja. Uz to se u čitankama za srednju školu pojavljuju školske povijesti književnosti, školska teorija književnosti, književni leksikoni i slične stručne knjige kao dodatni izvori znanja.

Suvremena nastava sve se više okreće multimedijским odrednicama pa se pojavljuju otvoreni tipovi čitanke koje se mogu dopunjavati, aktualizirati i usavršavati. Također, na temeljima korelacije i integracije, stvara se integrirani tip čitanke u kojem se književni sadržaj povezuje sa sadržajima nekih drugih umjetnosti, najčešće likovne, scenske i filmske, ali i jezičnim sadržajima. Ova vrsta čitanke namijenjena je najviše za strukovne škole. Treba spomenuti vrstu čitanke-udžbenika koja je najrjeđa, a to je alternativna čitanka koja se razlikuje po metodičkoj koncepciji, odnosno sadržaj u čitanci oblikovan je različitom metodičkom koncepcijom od uobičajne. Zbog postojanja ove vrste čitanke može se govoriti o obveznim (odobrenim) čitankama i izbornim odnosno eksperimentalnim čitankama-udžbenicima, a alternativna čitanka svakako je još uvijek u skupini eksperimentalnih čitanke. Njihova upotreba nije još raširena u hrvatskim školama, a kvaliteta se još uvijek promatra i ocjenjuje u odnosu na obvezne odnosno već odobrene čitanke.

Čitanke-udžbenici danas su svojevrsna antologija književnoumjetničkih tekstova. U njoj tekst ima središnje mjesto. Prema didaktičkim potrebama tekst se može raščlaniti na manje cjeline i to kada govorimo o proznom tekstu. Tada se tekst označava brojevima, a i potrebno ga je lokalizirati, odnosno smjestiti u cjelinu kojoj pripada. Osim teksta, u čitankama se nalaze i popratna objašnjenja, pojmovi, citati, crteži/ilustracije. Svim tim didaktičkim sredstvima pospješuje se i usmjerava recepcija, analiza, interpretacija i prosudba učenika. U čitankama za srednju školu tekst se određuje i prema razdoblju kojem pripada, odnosno bitna je i književnopovijesna informacija, ali ta se informacija može pojaviti i u čitankama za više razrede osnovne škole iako nije obavezna, za razliku od čitanke za srednju školu.

Uz klasičnu čitanku, danas su sve češće zvučne čitanke. To didaktičko sredstvo učenicima prenosi književnoumjetničku riječ u umjetničkoj interpretaciji scenskih umjetnosti. Takva interpretacija odlična je zamjena za učiteljevo čitanje teksta. Osim toga ove interpretacije primjenjive su i u drugim područjima nastave Hrvatskog jezika, primjerice nastava jezika kao upoznavanje vrednota govornog jezika, razvijanje govornog i pjesničkog jezika i slično. Dobro metodički oblikovana čitanka usmjerena je na motivaciju za primanje teksta, njegovu interpretaciju, usustavljivanje spoznaja i poticanje samostalne stvaralačke i istraživačke djelatnosti učenika. To sve mora biti usklađeno s recepcijskom razinom učenika koja se ogleda u stečenom životnom iskustvu koje je usklađeno s tematsko-idejnom razinom teksta.

Za dobro oblikovanu čitanku, bitno je da sam autor predviđa moguće zapreke u recepcijskom primanju teksta, a njihovo uklanjanje postiže se različitim postupcima. Ti postupci su mnogobrojni, mogu biti različito izvedeni, a najčešće se smještaju na rubnice stranica oko teksta. Najčešći postupci koje autori koriste svakako su objašnjavanja manje poznatih ili nepoznatih riječi, izdvajanje i objašnjavanje nepoznatih pojmova, imena, objašnjavanje unutarnjih sastavnica teksta – sadržaj, tema, motivi, kompozicija, stilski postupci, uspostavljanje emocionalnog i intelektualnog ozračja, uključivanje drugih medija – likovnih, glazbenih, filmskih predložaka. Svi ti postupci prate tekst na rubnicama i time olakšavaju razumijevanje teksta brzim pronalaskom rješenja za zapreku.

Jako bitno obilježje udžbenika književnosti jest i edukativna namjena. Pod tim se podrazumijeva da udžbenik, iako sadrži književnoumjetnička djela i književnoznanstvene činjenice, pravo je didaktičko djelo jer je sve u udžbenik uneseno po pravilima didaktičkog prijenosa i metodičkog oblikovanja. U tom smislu udžbenik je prema Beženu (2002:62-66) slojevit, višedisciplinaran. Možemo ga razdijeliti u osam slojeva. Prvi od njih bio bi književnoumjetnički. Ovom sloju, kao što mu samo ime kaže, pripadaju književnoumjetnički tekstovi koji su uvršteni u čitanku. Uvrštavanje tekstova vrši se po načelu estetske reprezentativnosti što predstavlja temeljni kriterij i pri vrednovanju književnih djela za stvaranje antologija i hrestomatija kako nacionalne književnosti, tako i književnosti jednog razdoblja. Bitno obilježje ovog sloja jest i žanrovski kriterij te zahtjevi edukativne primjene svakog uvrštenog djela. Bežen (2002:62) tako napominje da nije upitna vrijednost Krležinih *Balada Petrice Kerempuha*, ali taj pjesnički izraz nije shvatljiv učenicima nižih razreda pa se ne uvrštava u čitanke za osnovne škole. To je određeno nastavnim programom i time se

olakša posao stvarateljima čitanki. Program predlaže djela za više razrede osnovne škole i sve razrede srednje škole, a samo lektirna djela za niže razrede osnovne škole.

Drugi sloj izravno se nadovezuje na prvi, a to je književnoteorijski sloj kojemu pripadaju književnoteorijski pojmovi, obilježja i funkcije pjesničkog jezika. Ovaj sloj organiziran je spiralno-vertikalno, što znači da se u svakom novom višem stupnju javljaju pojmovi u širem opsegu i dubljem uočavanju uloge u umjetničkom izrazu. Zbog toga se ovaj sloj jako razlikuje u udžbenicima za osnovu i srednju školu. U osnovnoj školi teorijski sloj povezan je s tematsko strukturiranim pjesničkim jezikom. Nastavni program za srednju školu strukturira se po književnopovijesnim/stilskim razdobljima, a svako razdoblje donosi najistaknutije domaće i svjetske književnike s djelima koja je povijest književnosti ocijenila najvažnijim u književnosti. Poredak po književnopovijesnim razdobljima predstavlja kronološki niz u kojem se prvo usvajaju obilježja stare književnosti pa sve do moderne. To i olakšava i otežava posao samim autorima. Olakšava im u smislu da im je redoslijed zadan i njega samo trebaju poštivati, ali preporučena su i djela za svako pojedino razdoblje pa i to olakšava eliminaciju prilikom izbora književnih djela za uvrštavanje u čitanku. S druge strane taj kronološki red učenja književnosti predstavlja i izazov za autore jer učenicima se mora približiti tekst iz davnine sa svim svojim arhaičnim obilježjima (pogotovo jezik), ali i zainteresirati učenika za iščitavanje takvih njima teško čitljivih djela. Zato se danas sve više zagovara obrnuti slijed učenja književnosti, od suvremene prema srednjovjekovnoj te će se time učenicima olakšati čitanje, upoznavanje i analiziranje cjelokupne književnosti jer bi se učenici tek u zadnjoj godini srednje škole upoznivali sa starom književnošću kada već imaju veliko iskustvo u iščitavanju i analiziranju književnih djela. Ova ideja još nije zaživjela ni u jednom udžbeniku jer zadani redoslijed određuje nastavni plan i program koji ove promjene nije usvojio.

Treći sloj predstavlja lingvističko-stilistički sloj, a odnosi se na sve one sastavnice kojima je svrha upotpunjavanje lingvističkog obrazovanja stečenog u nastavi jezika. Učenici u analizi književnog djela primjenjuju znanje i sposobnosti stečene u nastavi jezičnog izražavanja, ali ih se i potiče na usavršavanje stilskog izražavanja. To znači da se u čitanke unose i tekstovi pisani drugim funkcionalnim stilovima (novinskim, znanstveno-popularnim, administrativnim i razgovornim). I lingvistički sloj mora biti oblikovan prema nastavnom planu i programu jer se potiče povezivanje znanja i sposobnosti stečenih u nastavi jezika i jezičnog izražavanja sa znanjima iz književnosti. U čitanke je uvršteno najčešće i područje medijske kulture. To predstavlja medijski sloj udžbenika za književnost. I opet se naglasak

stavlja na povezivanje nastavnih područja (usporedba književnih djela i njihove ekranizacije – filmova ili radijske adaptacije). Povezivanje je sve poželjnije u nastavi pogotovo složenih predmeta kao što je Hrvatski jezik koji je sastavljen od četiriju područja. Zbog toga uz čitanke dolaze CD-ROM-ovi ili DVD-ovi na kojima su filmovi, radijske snimke interpretacije poznatog glumca nekog djela, televizijske emisije i slično. Uz medijsku kulturu, nadovezuju se i ostale umjetnosti. Tako se u sloju ostalih umjetnosti uvodi, u skladu s kognitivno-estetskim činjenicama, veza među umjetnostima i to ponajprije iz književnosti, glazbe i likovne umjetnosti.

Psihološki sloj je sloj koji je zapravo skriven jer se sastoji od poštivanja psihološkog načela primjerenosti sadržaja čitanke spoznajnim, emotivnim i doživljajnim mogućnostima učenika kojima je namijenjena za stjecanje znanja. Ovaj sloj je bitan u smislu praktične primjenjivosti, a to znači i stvarne uporabne kakvoće udžbenika. S druge strane pedagoški sloj odnosi se na opće okvire i ciljeve škole i nastave u kojima živi i djeluje svaka škola. To su zapravo opći odgojni ciljevi i zadaće kao što su ostvarivanje tjelesnog, intelektualnog, moralnog, estetskog i radnog odgoja, odgoja za ljudska prava, demokraciju, razvoj rodoljublja, čovjekoljublja i drugih etičkih vrednota. Posljednji, ali ne manje bitan je didaktičko-metodički sloj. Ovaj sloj kao prvo, ovisi o međusobnim vezama i konfiguracijama svih prethodnih slojeva i očituje se u strukturi i ustrojstvu udžbenika. Sloj se sastoji od teorije didaktičkog prijenosa znanstvenih sadržaja iz znanosti u nastavu i metodičkog oblikovanja udžbenika. Teorija didaktičkog prijenosa znanstvenih obilježja zapravo je opća teorija koja govori o planiranju uloga sudionika nastave, nastavnoj tehnologiji, zakonitostima komunikacije u nastavi, nastavnim metodama, strategijama i sustavima. Model nastavnog sata književnosti određuje etape svog sata, a na tome bi se trebala temeljiti i udžbenička jedinica. To zapravo predstavlja metodičko oblikovanje udžbenika, a takvo oblikovanje čitanku-udžbenik razlikuje od književnih antologija. Čitanke se ne mogu uvrštavati u znanstvene knjige iako sadrže znanstvene činjenice, nego su one stručne knjige jer znanstvene činjenice primjenjuju za obrazovne svrhe.

Danas je na nastavniku izbor udžbenika pa je to razlog porasta zanimanja za udžbenike i prelaska granice stručnih rasprava. Sekulić-Majurec (2002:93) smatra kako se sve više marginaliziraju znanstveni i stručni aspekti pedagoške uloge udžbenika, a u prvi plan dolaze ideološki, financijski i politički aspekti razmatranja što nikako nije dobro za razvijanje udžbenika i poboljšavanje njihove ponude. Neki udžbenici su bolji, a neki lošiji, ali oni postoje i opstaju u školama. Ali treba znati da su izdavači privatnici kojima nije u interesu da

njihove poslovne tajne dođu u javnost odnosno podatci kako oni koncipiraju svoje proizvode, to jest udžbenike. I to je razlog zbog kojeg stručni i znanstveni radovi o udžbenicima nemaju javni publicitet. Ali nikada ne smijemo smetnuti s uma da je udžbenik

kamenčić u mozaiku znanja koji tvori točno određen sustav znanja kao opće značajke pameti i sposobnosti jedne generacije i jedne zajednice. On stvara temelj tog znanja, ali i slobodan nacrt za sve oblike dogradnje, produbljivanja i cjeloživotnog učenja i nadopunjavanja u svim područjima ljudskog iskustva. (Mijatović, 2002:20)

Zbog toga je važno objasniti sve aspekte njegove svrhe, vrijednosti, ali i načine oblikovanja prema kojima se i vrednuje njegova kakvoća.

3. UDŽBENICI/ČITANKE ZA NASTAVU KNJIŽEVNOSTI – ANALIZA GRAĐE

3.1. ČITANKE ZA VIŠE RAZREDE OSNOVNE ŠKOLE

Udžbenici za Hrvatski jezik za osnovnu školu mnogobrojni su. Pregled i analizu ove građe ograničila sam na četiri nakladnika – Školsku knjigu, Alf, Profil i Ljevak. Sva četiri nakladnika imaju dugu povijest izdavanja udžbenika u suvremenoj Hrvatskoj te sam se zbog toga fokusirala na njihova novija izdanja i ponovljena izdanja unazad deset godina, a koja su još dostupna na tržištu. Treba napomenuti kako se češće pripremaju nova izdanja starih udžbenika s minimalnim korekcijama i poboljšanjima, a rjeđi je slučaj izdavanja potpuno novog kompleta za više razrede osnovne škole, odnosno kompleta od četiriju udžbenika od petog do osmog razreda.⁴

U nakladi Ljevak 2009. godine izlazi poboljšana i modernizirana čitanka istog dvojca, Ante Bežena i Olge Jambrec, pod nazivom *Hrvatska čitanka za V./VI./VII./VIII. razred osnovne škole*. Ova čitanka spada u kategoriju razgranatih udžbenika jer je namijenjena za područje književnosti kao jedno od područja nastave Hrvatskog jezika. Osim književnosti *Hrvatska čitanka* pokriva i područje medijske kulture.⁵ Zbog toga bi se moglo reći i da nije potpuno razgranata jer u sebi sadržava nastavne jedinice dvaju područja jednog nastavnog predmeta. Ali ne bih se složila s tim jer je već u tradiciji hrvatskog školstva da se područje medijske kulture usko povezuje s područjem književnosti. Prema brojčanom omjeru, medijska kultura i jezično izražavanje, manji su pa je to zasigurno glavni razlog spajanja četiriju područja u dva udžbenika, a za oba možemo reći da su razgranata. Na prvi pogled uočila sam da su čitanke iz ovog kompleta pregledne, ali i zanimljive zbog šaljivih i lijepih ilustracija i slika koje prate tematsku jedinicu. Pregledna je jer je didaktički instrumentarij jasno odvojen u vidljive sekcije. Svaka od sekcija – *Razgovaramo o tekstu, Za samostalni rad, Za one koji žele više, Prijedlog za istraživanje* već svojim naslovom upućuju na to kada i kako ih iskoristiti. Osim toga, ovi udžbenici vidljivo sadržavaju nastavne etape sata jer već na samom vrhu stranice prije naslova teme donose jedno ili par kratkih pitanja koje nastavnici mogu

⁴ Tema diplomskog rada pripada kolegiju *Metodika nastave književnosti* i kao takva fokusirana je na predmetnu nastavu Hrvatskog jezika. Predmetna nastava Hrvatskog jezika prisutna je od petog razreda osnovne škole pa sve do završnog razreda srednjoškolskog obrazovanja (minimalno sedam godina, a maksimalno devet). Zbog toga pregledavanje građe udžbenika ne uključuje udžbenike za nastavu književnosti u nižim razrednima osnovne škole (od prvog do četvrtog razreda).

⁵ Iz toga proizlazi da se medijska kultura povezuje s književnošću i nastavne jedinice smještaju se u jedan udžbenik, dok se jezično izražavanje uže povezuje s područjem jezika i sadržani su najčešće u jednom udžbeniku za jezik.

iskoristiti kao motivacijska pitanja i uvesti učenike u temu nastavnog sata. Osim tih pitanja na marginama se donose pojmovi koje bi učenici trebali znati, ali ih sada udžbenik samo želi podsjetiti na njih jer će im u ovoj jedinici oni biti korisni. To je ujedno znak i nastavnicima koje pojmove učenici trebaju znati i ponoviti. Osim poznatih pojmova, margine sadržavaju i nove pojmove s definicijama. Definicije nisu uvijek prisutne te pitanja u *Razgovaramo o tekstu* vode učenika kroz analizu djela do samostalnog zaključivanja i definiranja pojmova razvijajući stečeno znanje novim spoznajama. Provjeru definicije, odnosno potvrdu njezine točnosti učenici mogu obaviti pomoću *Pojmovnika* na kraju udžbenika te ih se time uči koristiti cijeli sadržaj udžbenika. Tim svim ostvaren je književnoteorijski sloj udžbenika za nastavu književnosti. Djela prisutna u *Hrvatskim čitankama* primjerena su i dobi i tematskim cjelinama na koje su čitanke podijeljene, a njihova je žanrovska struktura različita i ovisi zapravo o samoj temi i ciljevima određene nastavne jedinice te je vidljivo da su čitanke usklađene s Nastavnim planom i programom. Osim književnoumjetničkog i književnoteorijskog sloja, vidljiv je i lingvistički sloj u kojem se povezuju sva područja Hrvatskog jezika. Osim povezivanja književnosti i jezika, odnosno jezičnog izražavanja, čitanke u sebi, kao što je već rečeno, sadržavaju nastavne jedinice medijske kulture koje su jako dobro uklopljene uz književne jedinice.

Cjelokupno gledano, uz sav metodičko-didaktički instrumentarij, čitanke autora Bežen i Jambrec nisu pretrpane, naprotiv, pregledne su i ilustrativne, što je svakako bitno za učenike osnovne škole. Istaknula bih da se uz većinu jedinica donosi i prijedlog zanimljivog projekta koji bi učenici mogli napraviti samostalno ili uz pomoć nastavnika pa se time pomaže nastavnicima osmisliti što kreativniji i ujedno zanimljiviji sat. Ove četiri čitanke, obnovljene, ali s dosta sadržaja prepisanog iz starog izdanja, i u današnjoj nastavi odradile bi svoju ulogu, ponajprije zbog kvalitetnog didaktičko-metodičkog ustrojstva, a zatim i zbog svoje slojevitosti jer sadržavaju sve slojeve koje ističe sam Bežen (2002: 62-66), jedan od autora ovih udžbenika. Moglo bi se zato i zaključiti da se poprilično uspješno vodio svojim teorijskim saznanjima u oblikovanju ovog udžbenika.

U nakladi Profila najpoznatija čitanka za književnost jest komplet pod nazivom *Dveri riječi 5/6/7/8*, autorica Nade Babić, Dinke Golem i Dunje Jelčić. Sve četiri čitanke prate istu strukturnu organizaciju sadržaja i kroz različite tipove zadataka vode učenika do stjecanja novih znanja. Kao što im sam naziv kaže, čitanke su namijenjene višim razredima osnovne škole i razgranate su. Baš poput čitanki u nakladi Ljevak i ove su razgranate, ali sadržavaju

područje medijske kulture⁶ čije su nastavne jedinice jednako dobro metodički oblikovane kao i one s područja književnosti. Na početku samih udžbenika nalazi se uvod, kojim se učenika pozdravlja i iskazuje želja za uspješnim korištenjem tih čitanki, ali sve to na zanimljiv način što smatram pozitivnim jer se tako učenicima želi pokazati da je udžbenik napravljen kako bi se njima olakšalo školovanje i služio im kao prva i glavna pomoć pri učenju.

Zadatci koji učenika vode kroz analizu djela podijeljeni su u dvije skupine. Prvu skupinu pitanja pod naslovom *Razgovarajmo* čine osnovna pitanja za analizu djela, dok se u drugoj skupini *Pokušaj i ti* donosi kreativni zadatak u kojem učenici moraju surađivati i stvarati nešto novo, ali na temelju onoga što su naučili u toj nastavnoj jedinici. Vidljivo je to iz samog zadatka u čitanci za peti razred pod nastavnom jedinicom *Kokot, mačka i mišić, Jean de la Fontaine, basna*, u rubrici *Pokušaj i ti* kreativni zadatak od učenika zahtijeva stvaranje scenskog nastupa: „Poigrajte se: jedan učenik neka čita basne, a četiri učenika neka glume mišića, mačka, kokota i mišicu-majku. Ta će četiri učenika predložiti sadržaj basne samo i jedino pokretima tijela. Izaberite najbolje tako što ćete pismeno pohvaliti (opisati i navesti) zbog čega su dobri ili najbolji.” (Babić/Golem/Jelčić, 2006:84) To nije sva zanimljivost koja se nudi učenicima na stranicama ovih čitanki. Naime, učenikovo se znanje proširuje i rubrikom *Jeste li znali?* u kojoj se uvijek sažeto donosi zanimljivi podatak, izreka, savjet i slično.

Kao i u prethodnom kompletu čitanki, margine su iskorištene za nepoznate riječi i nove pojmove, dok se bilješkama o piscu ne pretrpavaju stranice nego sve vezano za pisca, njegov život i stvaralaštvo, učenici mogu potražiti pri kraju udžbenika pod naslovom *Bilješke o autorima*. Smatram da i ovakva organizacija nije loša, ali je pitanje koliko će učenici stvarno potražiti neke podatke o piscu na kraju udžbenika pa bih konstatirala da je možda bolje rješenje ono u kojem se donose kraće bilješke, ali tako da se nalaze u sklopu svake nastavne jedinice (osim ako se ne radi o anonimnom piscu, odnosno narodnoj predaji).

Uzevši u obzir sve ono što se može pronaći u udžbenicima, smatram da je ovaj trojac odradio dobar posao i napravio metodički oblikovan udžbenik, koji ima i slojevitost, ali i edukativnu stranu bez koje ne bi pripadao u kategoriju udžbenika. No 2007. godine izlazi ponovljeno izdanje čitanke za osmi razred koje je usklađeno s Hrvatskim nacionalnim obrazovni standardom. Ne bih rekla da ni prethodno izdanje nije usklađeno s HNOS-om pa se

⁶ Vidi bilješku broj 5, str. 15.

postavlja pitanje predstavlja li ovo novo izdanje marketinški trik ili stvarne korekcije u odnosu na staro izdanje.

Uspoređujući dva izdanja, ono iz 2005. i iz 2007. usklađeno s HNOS-om, uočila sam samo dvije dopune. Prva je dodavanje nove nastavne jedinice pod nazivom *Zagrebačka škola crtanog filma*, a druga dopuna jest proširivanje ključnih pojmova. Prvo proširivanje novom nastavnom jedinicom nije sukladno HNOS-u za Hrvatski jezik jer se već u samom *Predgovoru* Standarda napominje kako je nastao iz potrebe za „rasterećenjem nastavnih programa.”⁷ Dodavanje nove nastavne jedinice koja je obuhvaćena HNOS-om predviđa izbacivanje nastavne jedinice *Crtani film*, što nije učinjeno u sadržajnom oblikovanju ovog udžbenika. Tema *Zagrebačke škole crtanog filma* u starom izdanju (iz 2005. godine) bila je uključena u nastavnu jedinicu *Crtani film* u kojoj se donose općeniti podaci o stvaranju animiranih filmova, a zatim i uspjesi i karakteristike jedine hrvatske škole crtanog filma.

Drugi postupak, odnosno proširivanje ključnih pojmova ne predstavlja nikakvo rasterećivanje, nego nepotrebno pretrpavanje stranica čitanki pojmovima koje učenici obrade kroz zadatke koji ih vode kroz analizu samog djela. Razlika je uočljiva jer se u novom izdanju (iz 2007. godine) donosi desetak pojmova više nego u starijem izdanju u istim nastavnim jedinicama. Tako se pod jedinicom *O prijateljstvu, Haila Džubrana (ulomak iz knjige "Prorok")* u starijem izdanju donose četiri bitna pojma – biblijski stil, mudre izreke, kontrast, metafora, dok se u novijem izdanju taj popis naveliko širi pa imamo hrpu pojmova koji su podijeljeni u tri razine – odnos teme i motiva, ideja, pripovjedač u trećoj osobi, pripovijedanje, opisivanje, kronološki slijed, metafora, kontrast, monolog, kompozicija, zatim u drugoj razini psihološko i emotivno prikazivanje lika i u trećoj razini mudre izreke i biblijski stil. Iz tog popisa, usporedivši ga s Planom i programom za osnovnu školu za predmet Hrvatski jezik⁸, vidljivo je da cijelu prvu skupinu čine pojmovi koji su već ključni pojmovi u nižim razredima (petom, šestom i sedmom) te da se sada samo ponavljaju što nikako nije loše. Ali zar je zbog toga bilo potrebno raditi novo izdanje jednog udžbenika s naznakom usklađeno s HNOS-om? Mislim da je iz priloženoga vidljivo kako se dobrim marketinškim trikovima podiže prodaja nekog udžbenika bez stvarnog podizanja kvalitete istog udžbenika.

⁷ Hrvatski nacionalni obrazovni standard, predmet: Hrvatski jezik, str. 3.

⁸ Nastavni plan i program za osnovnu školu, 2006., str. 36-46.

Komplet *Dveri riječi* u svojoj strukturi i sadržaju ispunjavaju glavne kriterije stvaranja i oblikovanja udžbenika. Njegovo metodičko oblikovanje (motivacijsko pitanje, nepoznate riječi, ključni pojmovi, zadatci u više razina) i dobar izbor tekstova donose kvalitetno oblikovan udžbenik za nastavu književnosti.

Komplet čitanke pod nazivom *Krila riječi 5/6/7/8* skupine autora u nakladi Školske knjige izlaze 2007. godine. Čitanke su namijenjene za više razrede osnovne škole i razgranate su, odnosno pokrivaju područje književnosti i medijske kulture kao što je i najčešći oblik organizacije područja Hrvatskog jezika. Već na naslovnim koricama napominje se da uz čitanku dolaze i CD, AUDIO CD i DVD i samim time smješta se u multimedijske čitanke koje proširuju znanja i spoznaje i drugim medijima osim tiskane knjige.

Nastavne jedinice kroz sve četiri čitanke organizirane su tako da se nakon odlomka nalaze zadatci u trima skupinama. Prva skupina donosi pitanja za analizu samog djela/odlomka, druga skupina donosi dodatne zadatke za dublju analizu i primjenu naučenog pa se tako u čitanci za šesti razred u odjeljku *U pjesničkoj radionici* donosi zadatak: „Razmisli o načinima na koje je pjesnik ovu lirsku pjesmu učinio tako zvučnom. Uoči ponavljanja nekih glasova (asonanca, aliteracija), redosljed riječi u stihovima, stanke, rime. Objasni kako sve to utječe na zvučnost i ritmičnost pjesme.” (Skupina autora, 2007:153) Takvim zadatcima zahtijeva se od učenika primjena naučenog i poznatoga, ali i samostalno zaključivanje bez učenja napamet, odnosno potiče se razvijanje operativnog znanja. Treća skupina pokriva psihološki sloj udžbenika, a u njoj se pod nazivom *U stvarnom životu* želi potaknuti učenike da povezuju spoznaje s nastave sa stvarnim svijetom oko njih. Odličan primjer za to je zadatak uz nastavnu jedinicu *Ukradene slike, Gorana Tribusona (ulomak iz romana "Gorka čokolada")* u čitanci za sedmi razred, u kojem se od učenika traži da tjedan dana prate crnu kroniku u nekim novinama te da izdvoje događaj od kojega bi mogli napraviti kriminalistički roman (Skupina autora, 2007:80), što svakako može potaknuti učenike na stvaralaštvo vlastitih djela, ako ne romana, onda barem kraćih priča.

Uz to sve, u pojedinim jedinicama donose se i dodatni kreativni zadatci i projekti u kojima se najčešće povezuju područja nastave Hrvatskog jezika. Primjer takvog povezivanja u čitanci je za osmi razred gdje se prilikom analize pjesme *Hrvatski jezik*, Vladimira Nazora, kao projekt zadaje stvaranje monografije o hrvatskom jeziku prikupljajući podatke od dana obrade nastavne jedinice do međunarodnog Dana materinskog jezika (21.veljače). Takvim i

sličnim projektima očekuje se od učenika angažiranost i izvan nastave, ali i činjenicu da njihov rad bude ocijenjen ili barem na primjeren način pohvaljen.

Svaka od nastavnih jedinica, osim zadataka u samoj čitanci, povezana je s jednim od multimedijских izvora (CD, AUDIO CD, DVD) te omogućuje učenicima da, na primjer, poslušaju krasnoslovljenja pjesama koje analiziraju ili pogledaju kratki dokumentarni film na temu koju obrađuju. Na CD-u su sadržane pjesme, recitacije i slični sadržaj, a na AUDIO CD-u priče sa zanimljivim sadržajima, radijske emisije. DVD sadržava filmove, isječke iz filmova, pojedine epizode serija i slično. Svaki od tih izvora koristan je i nastavnicima koji ih mogu iskoristiti u mnogim fazama svojih nastavnih sati jer učenicima je uvijek zanimljivo kada im se na nov način prezentira sadržaj iz čitanke. Sadržaj je na multimedijским izvorima raznolik, a njegov popis nalazi se u samim čitankama što olakšava pretragu potrebnog sadržaja.

Kako bi se učenicima još više olakšalo korištenje čitanke i multimedijских izvora, na marginama udžbenika stoje male napomene s nazivom sadržaja i vrstom multimedijского izvora. Uz nastavnu temu *Dva pisma: Pismo Katarini, Petar Zrinski; Pismo Juliji, Fran Krsto Frankopan* u čitanci za osmi razred stoji napomena da se na CD-u nalazi pjesma pod nazivom *Navik on živi*. Takvom organizacijom u potpunosti se iscrpljuju mogućnosti koje daje multimedijска čitanka, a to su svakako povezivanje nastavnih područja (književnosti i medijske kulture, književnosti i jezika) jer se ovi multimedijски izvori mogu koristiti i u svrhu obrade drugih područja Hrvatskog jezika (umjetnička interpretacija poezije za razvijanje bogatstva jezika). Osim toga, učenike se upućuje i na druge izvore znanja, a ne samo na čitanku, što znači da je čitanka osnovni izvor koji nije sam sebi dovoljan, nego je temelj kojeg treba nadograđivati drugim izvorima (drugim tiskanim izvorima, internetom, multimedijским izvorima itd.) kako i nalaže teorijska odredba udžbenika koja kaže da udžbenik ukazuje i mora ukazivati na druge izvore znanja.

Svaki od ovih sadržaja na multimedijским izvorima mora se voditi i kriterijem primjerenosti mogućnosti korisnika, odnosno recepcijskoj moći učenika, kao što vrijedi i za sadržaj koji se uvrštava u same čitanke. Ovi multimedijски izvori svakako ispunjavaju taj kriterij, ali i kriterij povezanosti s nastavnom jedinicom iz udžbenika što je svakako bitno kod oblikovanja i unošenja sekundarnih, dodatnih izvora znanja u nastavu. Na kraju čitanki čeka nas nešto drugačije uređenje. Već u samom pojmovniku, ovdje nazvan *Škrinjica*, pojmovi su razvrstani u dvjema skupinama. Jedan dio pojmovnika čine pojmovi iz tog udžbenika, a drugi

dio pojmovnika jesu pojmovi iz prethodnih udžbenika. Tako u čitanci za šesti razred dolaze pojmovi iz čitanke za šesti i peti razred, u čitanci za sedmi razred nabrojani su pojmovi iz čitanke za sedmi te šesti i peti razred zajedno i istim takvim principom organiziran je pojmovnik i u čitanci za osmi razred. To mi je posebno zanimljivo jer većina udžbenika sadržava pojmove vezane samo za jedan razred, odnosno za jedan udžbenik. Ovdje se učenicima omogućava da u bilo kojem razredu provjere definiciju nekog pojma i iz nižih razreda u svrhu ponavljanja i osvježavanja predznanja jer opće poznato je da učenici mnogo toga zaborave ili jednostavno nisu u potpunosti sigurni u svoje znanje, a na ovaj im se način omogućava lakše ponavljanje. Takav oblik oblikovanja pojmovnika, kazala preporučila bih svim uređivačima udžbenika, posebno za one predmete, poput Hrvatskog jezika, koji imaju jako puno pojmova koji iz godine u godinu trebaju i koriste se u nastavi. Jer ako učenik u petom razred nauči definirati roman, vjerojatno je da će mu taj podatak biti potreban i u višim razredima, a ne samo u petom. Iz takvih razloga ovako oblikovani pojmovnici, s ponavljanjem pojmova, odlična su stvar, kako za osnovnu, tako i za srednju školu.

Osim ovog vrlo korisnog pojmovnika, učenike na kraju očekuju i upute za analizu lirske pjesme, pripovjednog teksta, dječjeg romana, igrokaza, neknjiževnog teksta, novinskog članka, podataka s interneta. Iako su ove upute namijenjene učenicima, velike koristi od njih imaju i sami nastavnici jer im je to orijentir što od učenika mogu zahtijevati u analizi pojedine vrste književnog ili neknjiževnog djela. Tako se u analizi lirske pjesme od učenika traži da osjete raspoloženje, odrede temu pjesme, poruku pjesme, uoče pjesničke slike, stilske figure i slično, dok u analizi dječjeg romana učenici pažnju usmjeravaju na pripovjedača, događaje, dijelove radnje, glavne i sporedne likove te poruku samog djela. Time se učenicima pokazuju različite karakteristike pojedinih vrsta i njihove specifične odrednice. Ovaj dodatak pod nazivom *Ključić za razgovor o tekstu* nalazi se samo u čitankama za peti i šesti razred, što smatram dovoljnim. Učenici se u petom razred upoznaju s drugačijom i zahtjevnijom vrstom analize tekstova. U petom i šestom razredu, osim što moraju analizirati tekst, uče i kako ta analiza treba biti provedena. Zbog toga su ove upute svakako dobar metodički dodatak, na kojeg se učenici uvijek mogu osloniti. Ne bi bilo na odmet da se to nastavilo uvrštavati i u čitanke za sedmi i osmi razred, ali razlog izbacivanja toga sadržaja svakako je činjenica da su učenici tijekom dviju godina zasigurno usvojili točne postupke i načine analize pojedinih vrsta tekstova. Zbog toga to ne bih uzela kao veliki nedostatak. Za razliku od uputa za analizu tekstova, *Predlošci za konceptualizaciju* nalaze se u svim četirima čitankama. Ti predlošci svakako su velika pomoć nastavnicima u osmišljavanju sata na kojem će učenici biti ti koji će

svoje znanje i spoznaje pomoću vodilja na skicama pretočiti u točne odgovore. Neki od predložaka su za pisanje sadržaja, za kratki sadržaj djela, za razumijevanje uzroka i posljedica, za kompoziciju radnje, za uspoređivanje, a svi oni mogu se upotrijebiti i više puta ovisno o postavljenim ciljevima pojedinih nastavnih jedinica.

Školska knjiga kao dugogodišnji stvaratelj udžbenika, ovaj komplet čitanki osmislila je izvrsno, pokrivši sve razine oblikovanja udžbenika – od metodičkog oblikovanja, ilustracija, edukativnosti i slojevitosti, preko primjerenosti sadržaja recepcijskim mogućnostima učenika do oblikovanja dodatnih izvora znanja i njihovog usklađivanja sa čitankom kao primarnim izvorom. Posebno bih istaknula posebnosti dodataka na kraju samih udžbenika, koji ovim udžbenicima daju jednu novu razinu metodičko-didaktičkog oblikovanja, a to ih svakako podiže na ljestvici kvalitete sadržajnog oblikovanja udžbenika.

Osim *Krila riječi* Školska knjiga u svojoj nakladi ima i komplete za više razrede osnovne škole pod nazivom *Snaga riječi*, *Radost čitanja* i *Iz priče u priču*. *Snaga riječi*, autorice Anite Šojat osim što donosi već uobičajene metodičke dodatke poput ključnih pojmova, nepoznatih riječi, motivacijskog pitanja, pitanja za analizu djela, donosi i odjeljak *Saznajemo* u kojem učenici mogu pronaći neki zanimljivi podatak vezan za temu nastavne jedinice. U nastavnoj jedinici *Moj učitelj*, *Vjekoslav Majer* u odjeljku *Saznajemo* piše: „Svjetski dan učitelja obilježava se svake godine 5. listopada. Na taj dan dogovorite se s učiteljem/učiteljicom i zamijenite uloge. On/ona neka sjedne u klupu, a vi mu/joj pripremite najljepši sat na kojemu je ikad bio/bila. Taj sat zahtijevat će trud svih učenika u razrednom odjelu pa se počnite pripremati na vrijeme.” (Šojat, za 6. razred, 2014:197) Kao što se može iščitati iz ovog primjera, uz zanimljivost se često donosi i zanimljiv projekt ili zadatak u kojemu će sudjelovati svi pa čak i sam nastavnik/nastavnica.

Osim toga, medijska kultura i književnost nisu samo povezani u nastavnim jedinicama medijske kulture, već i u jedinicama književnosti pa se u odjeljku *www/IKT* često učenike upućuje na filmove ili serije snimljene po uzoru na djelo koje trenutačno obrađuju. Nastavna jedinica *Breza*, *Slavko Kolar* učenike usmjerava na gledanje istoimenog filma redatelja Ante Babaje, ali im i zadaje zadatak kako bi gledanje filma bilo usmjereno na uočavanje kronološkog i retrospektivnog slijeda događaja, čime se želi pokazati način prikazivanja radnji u književnom djelu i u filmu povezivanjem tih dviju umjetnosti. (Šojat, za 8. razred, 2014:137) Osim upućivanja učenika na filmove, odjeljak *www/IKT* donosi različite vrste

zadataka vezanih za pretraživanje interneta i pronalaženje informacija vezanih za temu nastavne jedinice.

Osim u tom odjeljku, učenicima se donose kreativni zadatci za samostalni rad i u odjeljku *Pišemo i govorimo*. Uz nastavnu jedinicu *Televizijske emisije* učenici imaju zadatak da napišu sastavak od 200 riječi o temi *Kako bih poboljšao/ poboljšala televizijski program*. (Šojat, za 7. razred, 2014: 187) Ovakvim zadatcima i temama potiče se učenika da u medijskom sadržaju odredi što je korisno i dobro, a što je loše i što ne treba gledati i tako učenik sam odlučuje koliko mediji mogu biti štetni ili korisni.

Udžbenik uz sve te kreativne zadatke za samostalni rad potiče učenikovo kritičko mišljenje, ali i razvija sposobnost iznošenja takvog mišljenja. Ostvarujući sve sadržajno-funkcionalne slojeve, ovaj komplet udžbenika, uz odlično metodičko uređenje, iako bez posebnih dodataka i isticanja u odnosu na druge udžbenike, zadovoljava zahtjeve suvremene nastave i suvremenog učenika kojeg se sve više usmjerava na samostalno istraživanje i zaključivanje što je preduvjet za kvalitetno i svrhovito učenje kakvom se sve više teži.

Komplet *Radost čitanja*, autora Zvonimira Diklića, Jože Skoka i Dunje Merkle, na početku pokazuje zavidno metodičko oblikovanje. Udžbenici na samom početku u preklopljenom dvolistu donose upute *Što i kako učiti iz Čitanke Radost čitanja 5/6/7/8*. Upute su organizirane tako da se za svaki odjeljak na stranicama čitanki donosi objašnjenje koje upućuje učenika kako na kvalitetan način koristiti taj odjeljak i kako mu on može pomoći pri usvajanju novog gradiva. Osim toga, u preklopu se nalazi i šest listova obostrano otisnutih sažetih i preglednim prikazom najvažnijih pojmova i njihovih definicija po temama: književnost, stilska izražajna sredstva, lirika, epika, drama, jezično izražavanje, medijska kultura, internet. Sadržaj svih ovih tema prikazan je tablično ili u umnim mapa i grozdovima što dovodi do preglednosti i lakšeg usvajanja sadržaja, a služe ponajprije kao pregledan sadržaj za ponavljanje, ali i kao primjeri dobro izrađenih umnih mapa i grozdova što svakako može biti od koristi učenicima prilikom njihove samostalne izrade. Osim nabrojanih tema na dodatcima se mogu pronaći i popisi lektire za određeni razred te zanimljive upute *Kako pronaći knjigu u knjižnici* što je od velike pomoći učenicima koji se prvi put susreću s pretraživanjem knjižničnih kataloga i posuđivanjem knjiga iz knjižnice.

Unutar samog sadržaja nastavne jedinice organizirane su u mnogo odjeljaka: *Učimo što je, Razgovaramo, Razgovor o djelu, Kako piše pisac, Zapamti, Stvaraj, Vjerovali ili ne..., Istraži i saznaj, Učini nešto*. Kada se detaljnije pogledaju svi ti odjeljci, smatram da je

svakako korisno što čitanke na početku imaju upute za korištenje svih tih odjeljaka, jer se učenik u jednom trenutku može zbuniti. Svaki od tih odjeljaka ima svoju ulogu, ali upitno je koliko je moguće u jednom nastavnom satu u trajanju od 45 minuta iskoristiti svaki od njih. Svaki odjeljak zahtijeva od učenika samostalnost, zaključivanje i iznošenje vlastitog mišljenja. Ali nastavnik, zbog velikog broja takvih odjeljaka, nije u mogućnosti iskoristiti ih sve na kvalitetan način.

Prvi odjeljak *Učimo što je* često ima i dodatak kao što je *Ponavljamo što je* i *Proširujemo spoznaje*. U svima njima učenicima su nabrojani novi ili poznati pojmovi koje će učenici naučiti ili ponoviti, što je od velike pomoći i nastavnicima koji pregledavajući nastavne jedinice lako mogu odrediti koja nastavna jedinica odgovara kojem zahtjevu iz Nastavnog plana i programa za osnovnu školu. Odjeljak *Razgovaramo* donosi na početku nastavne jedinice pitanje ili dva koja se mogu iskoristiti za motivaciju učenika, nakon čega slijedi odlomak ili pjesnički tekst. Razgovaranje o tekstu vode odjeljci *Razgovor o djelu* i *Kako piše pisac*. Oba odjeljka postupno vode do samostalnog otkrivanja, razumijevanja i usvajanja znanja definiranih i sažeto objašnjenih u grafički istaknutom sažetku nazvanom *Zapamti*.

Osim tih odjeljaka kod učenika se zadatcima u *Stvaraj* potiče usmeno i pisano izražavanje potaknuto temama, idejama i porukama književnih tekstova. I odjeljak *Istraži i saznaj* od učenika zahtijeva samostalno produbljivanje znanja o temi, ideji ili poruci. Često se od učenika zahtijeva traženje informacija na internetu, u udžbenicima, knjigama i priručnicima čime se uvelike ističe odrednica da udžbenik mora biti usmjeren na druge izvore znanja i ne smije biti sam sebi dovoljan izvor. Osim proširivanja znanja kod učenika se budi svijest o drugačijim i potrebitim ljudima pa se u odjeljku *Učini nešto* često učenike usmjerava na praktično samostalno ili zajedničko rješavanje zadataka, društvenih akcija, davanje vlastitog doprinosa društvu u kojem žive. Jedan je od takvih zadataka u nastavnoj jedinici *Želiš li vidjeti bijele labudove?*, Nada Iveljić, gdje se učenike želi potaknuti na razmišljanje o osobama u invalidskim kolicima, njihovim pravima i potrebama. (Diklić/Skok/Merkler, za 7. razred, 2009:207)

Čitanke *Radost čitanja* donose i pokazuju učenicima povezanost književnosti i medijske kulture pa odjeljkom *Pogledaj film* upućuju na film koji je snimljen prema odlomku koji obrađuju, dok poticanje čitanja cjelovitog djela ističu u odjeljku *Pročitaj knjigu*. Zanimljivo je da se na razigran način želi učenike nečemu naučiti pa se odjeljkom *Poigraj se* i

zanimljivim zadatcima učenike potiče na dodatnu analizu djela, autora ili usvajanje novih pojmova.

Iako svaki od tih odjeljaka ima svoju funkciju koja je opravdana i primjerenost njihova oblikovanja nije upitna, upitna je količina tih odjeljaka. Kao što je već konstatirano, prevelik broj odjeljaka i mogućnosti koje ove čitanke nude, ne mogu se iskoristiti na svim satima nastave Hrvatskog jezika, odnosno književnosti. Njihova oblikovanost i izvedba je prihvatljiva, uz sadržavanje svih sadržajno-funkcionalnih slojeva i metodičku oblikovanost svih metodičkih dodataka, kvaliteta udžbenika je zadovoljavajuća. No količina metodičkih dodataka neprimjerena je i neusklađena s izvedbenim oblikovanjem nastave kakvo se danas provodi u hrvatskim školama.

Iz priče u priču komplet je čitanki za više razrede osnovne škole u nakladi Školske knjige izdan 2009. godine. U čitankama se donosi sadržaj koji je podijeljen na cjeline unutar kojih se objašnjava *Što doznajemo*, *Izražavanje*, *Što čitamo* te *Stvaralačka radionica* koja sadržava zadatke za pisano, usmeno izražavanje i medijsku kulturu. U samim nastavnim jedinicama prije samog teksta donose se pitanja za motivaciju, dok nakon teksta dolaze pitanja pod nazivom *Poslije čitanja*. Učenike se pitanjima vodi do samostalnog zaključivanja i otkrivanja pojmova i njihova značenja, a nakon pitanja se u grafički istaknutom pravokutniku donose pojmovi s definicijama koje učenik mora usvojiti. Margine su iskorištene kao prostor za nepoznate riječi čime se žele ukloniti sve moguće zapreke u nerazumijevanju teksta.

Čitanke sadržavaju posebna poglavlja pod nazivom *Stvaralačka radionica*, koja obuhvaćaju zadatke za usmeno i pisano izražavanje. Primjer takvih zadataka u jednom poglavlju su: „Pismeno izražavanje: a) Napiši pismo Ani Frank., b) Istražite u školskoj knjižnici ili na internetu koje organizacije pomažu stradalima u ratu i izradi plakat koji će ih predstaviti., c) Istražite podatke o posljedicama atomske bombe i o tome napišite osvrt., d) U knjižnici ili na internetu potražite podatke o uništavanju kulturne baštine u Domovinskom ratu i o tome napišite izvješće.” (Grbaš/ Tošić-Grlač/ Vuković/ Žužul/ Vrvilo, za 8. razred, 2009:215) Ovakvim zadatcima želi se potaknuti samostalno istraživanje i proširivanje znanja, ali i razvijanje pisanog ili usmenog iznošenja pronađenih informacija. U čitankama je istaknut književnoteorijski sloj jer se na početku svakog poglavlja donosi i popis pojmova koje će učenici usvojiti i time ih se želi potaknuti na samostalno zaključivanje i korištenje tih pojmova. Uz metodičko oblikovanje odjeljaka s pitanjima, zadatcima i zanimljivostima čitanke *Iz priče u priču* ispunjavaju zahtjeve suvremene nastave. Književnim i neknjiževnim

tekstovima, isticanjem pojmova, povezivanjem jezika i književnosti, sadržavajući nastavne jedinice medijske kulture, oblikujući pitanja tako da od učenika traže samostalno zaključivanje i iznošenje vlastitih stavova, ove čitanke ispunjavaju sve nužne sadržajno-funkcionalne slojeve.

Čitanke za više razrede osnovne škole, osim sadržavanja svih osam potrebnih sadržajno-funkcionalnih slojeva, moraju se isticati kreativnošću i zanimljivim popratnim sadržajem – slikama, ilustracijama, zanimljivostima. Preglednost stranica svakako je važan čimbenik u grafičkom oblikovanju čitanke za književnost u osnovnoj školi. Preglednost je važna jer učenicima prikazani sadržaj mora biti razumljiv, ali i pregledan zbog lakšeg pronalaženja i učenja novih znanja. Svaki od analiziranih kompleta čitanke u većoj ili manjoj mjeri zadovoljava ove zahtjeve.

Komplet čitanke *Hrvatska čitanke* autora Bežen i Jambrec pozitivan je primjer kako staro izdanje moderniziranjem grafičkog oblikovanja daje novi sjaj starom, metodički dobro oblikovanom sadržaju. To se ne može zaključiti za komplet *Dveri riječi*. Novim izdanjem čitanke za osmi razred s naznakom "usklađeno s HNOS-om" nije se poboljšala kvaliteta ovog udžbenika nego se dobrim marketinškim trikom ovom kompletu željela vratiti bolja pozicija na tržištu udžbenika.

Kompleti *Snaga riječi* i *Iz priče u priču* ne ističu se nikakvim posebnostima, ali na visokom stupnju zadovoljavaju zahtjeve metodičkog oblikovanja, a sadržajem primjerenim doživljajno-spoznajnim mogućnostima učenika i slojevitošću ostvaruje se i edukativna namjena. Komplet *Radost čitanja* ne može se staviti u istu kategoriju kvalitete s prethodna dva kompleta zbog neprimjerenog broja didaktičkog instrumentarija. Vidljiva je kvalitetna oblikovanost instrumentarija, ali neprihvatljiva je njihova količina unutar svake nastavne jedinice i zbog toga se ne može reći da ovaj komplet ispunjava zahtjeve suvremene nastave. Reorganizacijom i smanjivanjem broja didaktičkih dodataka, a zadržavanjem svih ostalih pozitivnih karakteristika, ovaj komplet zadovoljavao bi sve zahtjeve koji se stavljaju pred njega.

S druge strane, komplet čitanke *Krila riječi* multimedijским izvorima, sadržavanjem pojmovnika i uputa za analizu različitih žanrova i primjerenim brojem metodičkog instrumentarija najbolje zadovoljava zahtjeve koje pred autore udžbenika stavlja didaktička struka vođena Zakonom o udžbenicima i Udžbeničkim standardom.

Iz same analize kompleta čitanke za više razrede osnovne škole vidljiva je kvalitetna ponuda udžbenika na hrvatskom tržištu. Urednici udžbenika iz godine u godinu donose poboljšanja prateći novitete u didaktičkim zakonitostima. Treba znati da kvalitetan udžbenik za književnost ne znači samo kvalitetan izbor književnih djela, odnosno odlomaka, nego kvalitetan izbor i oblikovanje svega ostaloga što učenici mogu pronaći na stranicama čitanke.

3.2. ČITANKE ZA SREDNJU ŠKOLU

Udžbenici za srednju školu dijele se po vrsti programa. Predmet Hrvatski jezik u srednjim školama organiziran je u obliku tri različita plana i programa. Najzahtjevniji od njih jest gimnazijski program koji se izvodi četiri sata tjedno i provodi se u svim gimnazijama (općim, jezičnim, klasičnim, prirodoslovno-matematičkim, prirodoslovnim), ali i u nekim drugim školama koje imaju pojedine smjerove organizirane tako da se nastava Hrvatskog jezika provodi četiri sata tjedno, a ti programi baš kao i gimnazijski traju četiri školske godine. Takvi programi mogu biti npr. u ekonomskim ili obrtničkim školama kada pojedini smjerovi imaju takvu organizaciju nastave da se zahtijeva četiri sata tjedno nastave iz Hrvatskog jezika. Drugi plan i program u srednjoj školi jest za strukovne četverogodišnje škole. U četverogodišnjim strukovnim školama nastava Hrvatskog jezika organizira se u dvjema različitim satnicama. Neki smjerovi Hrvatski jezik slušaju tri sata tjedno kroz sve četiri godine, dok drugi smjerovi prvi i drugi razred Hrvatski jezik imaju četiri sata tjedno, a treći i četvrti razred po tri sata tjedno. Koji će od ovih dvaju planova imati koji smjer odlučuje zahtjevnost samog tog smjera, ali i sama škola koja od Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa dobiva pravo provoditi i organizirati određene smjerove. Osim četverogodišnjih strukovnih škola, postoje i trogodišnje strukovne škole koje imaju poseban plan i program prema kojem se kroz tri godine Hrvatski jezik provodi tri sata tjedno. Svaka škola za svaki smjer mora odrediti vrstu plana i programa i nastavu, kako Hrvatskog jezika, tako i ostalih predmeta provoditi sukladno tim planovima i programima.

Zbog toga postoje i različiti udžbenici/čitanke za nastavu književnosti Hrvatskog jezika u srednjim školama. Čitanke namijenjene učenicima u gimnazijama prate gimnazijski plan i program i izdaju se u kompletu od četiri sveska, pri čemu svaki svezak predstavlja jedan razred. Čitanke za nastavu književnosti u četverogodišnjim strukovnim školama u svojoj strukturi i sadržajnosti ne razlikuju četverogodišnje smjerove po tri sata tjedno četiri godine od onih smjerova koji imaju prva dva razreda četiri sata tjedno, dok druga dva razreda

imaju tri sata tjedno. One su kao i čitanke za gimnazijske programe razdijeljene u četiri sveska i sadržajno su sažetije od njih. Posebnu skupinu čine čitanke za trogodišnje škole, koje nastaju na temelju plana i programa za trogodišnje škole. Komplet čine tri sveska, a njihov sadržaj još je više sažet zbog manjeg obujma sati Hrvatskog jezika.

3.2.1. Čitanke za gimnazije

Dugi niz godina u gimnazijama i smjerovima s gimnazijskim programom koristi se komplet čitanke po nazivom *Književni vremeplov 1/2/3/4 (čitanka za 1. razred gimnazije – Dragica Dujmović-Markusi; čitanka za 2. razred gimnazije – Sandra Rossetti-Bazdan, Dragica Dujmović-Markusi; čitanka za 3. razred gimnazije – Sandra Rossetti-Bazdan, Dragica Dujmović-Markusi; čitanka za 4. razred gimnazije – Sandra Rossetti-Bazdan, Dragica Dujmović-Markusi, Terezija Pavić-Pezer)*. Čitanke su razgranate i pokrivaju područje književnosti i medijske kulture te su organizirane u cjeline. Njihova organizacijska struktura uvelike je određena planom i programom koji nakon uvodnih poglavlja s općeteorijskim književnim sadržajem, zahtijeva kronološki (od srednjeg vijeka do suvremenosti) paralelni pregled hrvatske i svjetske književnosti. Te zahtjeve ove čitanke ispunjavaju te učenicima nakon teorijsko-književnih poglavlja po cjelinama donose književna razdoblja (antička književnost, srednjovjekovna književnost, humanizam, renesansa itd.) Prije svake takve cjeline donosi se uvod u kojem se govori o glavnim temama cjeline. Ti uvodi na pojedinim mjestima sadržavaju i citate iz književnih djela, antologije lirske poezije tog razdoblja i slično. Već na prvi pogled stranice ovih čitanke popunjene su od samog vrha do dna, a margine sadržavaju mnogo informacija (popis pojmova, dodatne informacije, manje poznate riječi). Zbog svega toga one bitne informacije koje učenik treba primiti postaju skrivene na stranici i teško vidljive. Osim uobičajene sadržajne organizacije (naslov, uvod u odlomak, odlomak, pitanja za analizu, istaknuti i definirani najbitniji pojmovi), na stranicama se donosi zanimljiv odjeljak pod nazivom *književnost – jezik – jezično izražavanje*. U tim odjeljcima, predlaže se projekt, zadatak ili istraživanje za učenike koji žele skupiti dodatno znanje. Tako se u čitanci za četvrti razred u nastavnoj jedinici *Tin Ujević* u kojoj se obrađuje njegova poezija donosi zadatak: „Sastavite rječnik poezije Tina Ujevića služeći se tekstovima pročitanih pjesama. Možete pročitati i pjesme iz *Dodatka za znatiželjne*. U sastavljanju rječnika slijedite primjere u tablici:

arhaizmi	posuđenice	mologizmi
lucha - luka	đerđan – ogrlica (turcizam)	zemljaci – ljudi”

(Rossetti-Bazdan/ Dujmović-Markusi/ Pavić-Pezer, 2011:241)

Kao što se već u samom zadatku spominje, čitanke sadržavaju odjeljke za učenike koji žele proširiti znanje, a tada sadržavaju dodatne informacije ili o samom književniku ili o njegovim djelima. Poslije svake cjeline nalazi se sinteza, koja je isto kao i ostatak čitanki, pretrpana nezanimljivim tekstom i nepregledna za ono čemu treba služiti, a to je da učenik može ponoviti naučeno iz preglednog sadržaja. Osim što je nepregledna, sinteza nakon nekih cjelina prostire se na četiri stranice što je svakako puno teksta i nikako se ne može reći da je to sažeto jedno poglavlje, nego ponavljanje cijelog poglavlja samo bez odlomaka iz književnih djela. Jedina pozitivna stvar u ovim čitankama jest *Podsjetnik* koji je sažeti, tablični prikaz najbitnijih književnika i djela poredanih kronološkim redom. Zbog ovog dobro oblikovanog *Podsjetnika* može se reći da su odjeljci *Sinteze* nepotrebni i svakako neprimjereno oblikovani.

Čitanke sadržavaju većinu slojeva koji ju čine udžbenikom, ali njihovo didaktičko-metodičko oblikovanje nije zadovoljavajuće prije svega zbog pretrpanosti stranica tekstom u kojem je onda teško naći ono najbitnije. Osim nepreglednih stranica *Sinteze* ne mogu opravdati svrhu zbog kojih se i nalaze u čitankama. Svaka sinteza treba biti sažeta, pregleda i korisna, a ne dugačka, nezanimljiva i natrpana proznim tekstom. Unatoč ovim nedostacima, istaknula bih da čitanke sadržavaju motivacijska pitanja, reprezentativni odlomak i istaknute ključne pojmove s definicijama. Svim time ispunjavaju se uvjeti edukativnosti ovih čitanki, ali ostaje upitna organizacijska struktura nepreglednih stranica.

3.2.2. Čitanke za četverogodišnje strukovne škole

Školska knjiga 2014. godine izdaje novo vizualno izmijenjeno izdanje kompleta čitanki za četverogodišnje strukovne škole po nazivom *Čitanka 1/2/3/4* skupine autora.⁹ Iako je ovaj komplet doživio grafičke izmjene i poboljšanja, većina sadržajne razine ostala je nepromijenjena u odnosu na staro izdanje iz 2003. godine. Ustrojstvo nastavnih jedinica ostalo je isto – naslov, bilješke o piscu, fotografija pisca, odlomak nakon kojeg slijede pitanja u više grupa. Pitanja su organizirana tako da na početku učenika vode kroz analizu djela,

⁹ Komplet sadržava četiri čitanke, ali nisu isti autori svih četiriju čitanki. Autori *Čitanke 1* jesu Davorka Horvatek Modrić, Ruža Križan-Sirovica, Sanja Šepac Dužević, Marija Čurić i Žarko Gazzari. Autorstvo *Čitanke 2* potpisuju Davorka Horvatek Modrić, Ruža Križan-Sirovica, Marina Ćubrić, a *Čitanke 3* Marina Ćubrić i Žarko Gazzari. Čitanku 4 napisali su Marina Ćubrić i Sanja Šepac Dužević.

nakon toga slijedi pojašnjavanje i analiza određenih karakteristika specifičnih za to djelo ili razdoblje. Učenici osim toga u odjeljku *Istraži* mogu pronaći dodatne zadatke vezane za dublju analizu samog djela, odnosno odlomka iz određenog djela. Kao i sve čitanke za srednju školu i ovaj komplet donosi kronološki pregled hrvatske i svjetske književnosti. Osim književnosti u starim izdanjima ovog kompleta, nakon svake cjeline nalazio se pregled likovne i glazbene umjetnosti iz određenog razdoblja s bitnim podacima – godine, predstavnici i njihova djela, karakteristike tipične za to razdoblje i slično. Ta su poglavlja također od učenika tražila samostalno istraživanje izvan nastave pa su često zadatci bili koncipirani tako da su učenici morali na internetskim stranicama pronaći određeno umjetničko djelo (sliku ili skladbu) i analizirati je prepoznajući karakteristike razdoblja u kojem je nastalo. Ovakvo povezivanje književnosti i glazbe te likovne umjetnosti izostalo je u novim izdanjima.

Nova izdanja donose novitete na razini upućivanja učenika na samostalni istraživački rad u sklopu nastavnih jedinica iz književnosti pa se u pojedinim nastavnim jedinicama mogu pronaći zadatci pod naslovom *Kreativna igra* u kojima se, kao što i samo ime kaže, od učenika traži kreativnost prilikom ispunjavanja zadatka. Pod nastavnom jedinicom *Lav Nikolajevič Tolstoj, Ana Karenjina* od učenika se traži: „Zamisli i napiši svoju priču o sudbini Ane Karenjine. Premjesti radnju u naše, suvremeno doba. Zapleti, likovi i odnosi među likovima neka ostanu jednaki kao u Tolstojevu romanu. Zamisli zaplet imajući na umu etičke, socijalne i psihološke pretpostavke koje donosi društvo 21. stoljeća.” (Čubrić/ Gazzari, 2014:58) Ovakvim se zadacima ostvaruje psihološki sloj udžbenika kojim se žele povezati svakodnevna događanja oko učenika sa znanjima koja stječe na nastavi kako bi njegovo učenje bilo smisleno.

Osim ovakvim kreativnim zadacima učenici se mogu služiti i sintezom koja je u novim izdanjima ovih čitanke oblikovno dosegla zavidnu razinu metodičko-didaktičkog oblikovanja. Na svakom kraju cjeline *Sinteza* ponavlja predstavnike i njihova djela, ali i najvažnije karakteristike i razdoblja i nabrojanih djela. Iako su *Sinteze* bile pregledne i u starim izdanjima čitanke, sada su one još preglednije korištenjem tabličnih prikaza, razvrstavanjem podataka u grozdove i umne mape.

Osim ove izmjene treba istaknuti da se teme za esej oblikuju prema zahtjevima državne mature, jer to nije bio slučaj u starim izdanjima u kojima su prijedlozi tema za esej bili samo naslovi bez natuknica i dodatnih pojašnjenja. U novim izdanjima čitanke teme za

esej ne dolaze u svakoj nastavnoj jedinici, čak se može reći da su rijetke, ali su osmišljene tako da učenika pripremaju na zahtjeve državne mature. „Izaberi jednu od Šimićevih pjesama – *Moja preobraženja*, *Hercegovina* ili *Povratak* i napiši interpretativni esej. Pitanja u *Razgovaramo o tekstu* neka ti budu smjernice!” – tema je eseja u nastavnoj jedinici *Antun Branko Šimić* u kojoj se učenici susreću s njegovom poezijom. (Ćurić/ Šepac Dužević, 2014: 100)

Iako donose i novitete, *Čitanke* novijeg izdanja preuzele su mnogo toga od starih izdanja. Neke od tih stvari nije bilo potrebno mijenjati (novi pojmovi s definicijom istaknuti nakon analize, nepoznate riječi i objašnjenja radnje na marginama). Sve to pridonosi dobrom metodičkom oblikovanju, kako starih izdanja, tako i novih koji uz neke novitete dolaze na još višu razinu metodičkog oblikovanja, a samim time na višu razinu kvalitete.

No istaknula bih da se nije poradilo na skraćivanju predugačkih odlomaka kojima se opterećuje učenika. Tako se odlomak iz Homerove *Odiseje* prostire na deset stranica, dok je, na primjer, odlomak Kovačićeva najpoznatijeg romana *U registraturi* dugačak devet stranica. S činjenicom da učenicima dajemo dovoljno vremena da pročitaju odlomak samostalno ili prozivamo jednog ili više učenika da odlomak pročita naglas, neće nam ostati puno vremena za samo analizu odlomka, djela i književnikovog cjelokupnog stvaralaštva. Zbog toga smatram da neke odlomke treba ili skratiti ili preuzeti neki drugi odlomak, pogotovo onih djela koja su učenicima teška za čitanje i neshvatljiva što zbog arhaičnog jezika, što zbog složenosti radnje kao što je slučaj s *Odisejom*. Zbog ovako dugačkih odlomaka, nastavnik je primoran učenike požurivati u čitanju. Požurivanje nije poželjno za samo razumijevanje odlomka, a onda i djela te kod učenika može izazvati odbojnost od čitanja kako na satu književnosti, tako i izvan nastave. To se mora izbjeći, a prvi korak jest skratiti predugačke odlomke kako bi se olakšalo i učenicima, ali i nastavnicima.

Književnoumjetnički sloj udžbenika ostvaren je jer su djela, odnosno odlomci i pjesnički tekstovi sadržani u čitankama, ali je njihova prilagodba potrebama nastavnog sata upitna jer osim načela estetske reprezentativnosti odlomka i žanrovskog kriterija, prilikom izbora odlomka mora se voditi računa i o edukativnoj primjeni svakog uvrštenog djela (Bežen, 2002:62), a navedeno nije u potpunosti ostvareno.

Edukativna primjena korištenjem ovih odlomaka svakako je zakinuta jer se zbog dužine odlomaka troši previše vremena na čitanje i ostaje ga premalo za analizu, usvajanje novih pojmova i karakteristika, odnosno ne mogu se na kvalitetan način ispuniti zadani ciljevi

i zadatci određene nastavne jedinice. Osim problema s dužinom pojedinih odlomaka, nova izdanja *Čitanki* metodičkim oblikovanjem i ispunjavanjem svih sadržajno-funkcionalnih slojeva dovedena su na jednu razinu više od svojih prethodnica, što je svakako i bit novih izmijenjenih, dorađenih i poboljšanih izdanja.

3.2.3. Čitanke za trogodišnje strukovne škole

Čitanka 1/2/3 naziv je kompleta čitanki za trogodišnje strukovne škole u nakladi Školske knjige. Autorice Snježana Zrinjan i Snježana Zbuković-Ožbolt organizirale su udžbenike kronološkim slijedom kako je Planom i programom za srednje škole utvrđena obrada književnosti na nastavi Hrvatskog jezika. Same čitanke podijeljene su na cjeline kojima prethodi kratki uvod o književnom razdoblju o kojem će ta cjelina govoriti. Na kraju svake cjeline, učenicima se u sintezi natukničkim napomenama ponavlja cijelo jedno razdoblje, nabrojanjem predstavnika i njihovih djela.

Sinteza je u ovim čitankama opširna i sadržava puno teksta, što ju ne čini nepreglednom, ali smatram da bi sinteza trebala sadržavati manje teksta, kako bi pružanjem samo najpotrebnijih informacija olakšala ponavljanje naučenog gradiva. Osim sinteze na kraju cjeline, jedan oblik ponavljanja nalazi se i na kraju svake nastavne jedinice. Informacije u natuknicama donose najbitnije karakteristike pojedinog djela. Ovakav oblik sinteze služi učenicima za učenje i ponavljanje naučenog, ali s druge strane ne daje mogućnost nastavniku da zahtijeva od učenika vlastiti zaključak jer učenik u toj sintezi može pronaći ključne odgovore do kojih bi trebao sam doći analizirajući odlomak, odnosno djelo. Zbog toga smatram da je sinteza na kraju cjeline dovoljna učenicima za ponavljanje, a da bi se u nastavnim jedinicima trebalo ostavljati puno više mjesta za samostalni rad i zaključivanje učenika. Unatoč tome, pitanja koja slijede nakon djela, usmjerena su na učenikovo samostalno analiziranje i donošenje zaključaka. Često se unutar pitanja proteže i objašnjenje, a od učenika se samo zahtijeva da te karakteristike prepoznaju u djelu. Svakako je to način da se djelo približi učeniku i da se teorija uvijek potkrijepi primjerima, odnosno da se književnoumjetnički i književnoteorijski sloj usko povežu.

Vidljivo istaknut jest psihološki sloj ovih udžbenika i to na samome kraju jer se na kraju svake čitanke donosi pregled književnih razdoblja. Tako se na kraju čitanke za prvi razred uz *Periodizaciju književnosti do 17. stoljeća* donosi *Pregled književnoteorijskih pojmova* podijeljenih na liriku, epiku i dramu. Osim toga, u tabličnom abecednom prikazu popisane su sve stilske izražajne figure čime se učenicima olakšava pronalazak definicije i

primjera svake od stilskih figura koje su spominjali na nastavi književnosti. Takve pregledne sadržava i čitanka za treći razred, ali znatno opširnije i cjelovitije. Naime, *Periodizacija književnosti od antike do postmodernizma* donosi pregled djela strane književnosti i njihovih autora podijeljenih po državama s najbitnijim obilježjima. Osim kronološkog pregleda svjetskih autora, uvršteni su i hrvatski pisci i to sve zajedno čini preglednu tablicu svjetske i hrvatske književnosti. Učenicima se time pruža mogućnost korištenja udžbenika u učenju i ponavljanju za završne ispite jer čitanka za treći razred donosi i pregled *Književnih rodova i vrsta* podijeljenih na liriku, epiku, roman, dramu i diskurzivne oblike. Ovi pregledi sadržavaju sve najbitnije informacije na jednom mjestu pregledno organizirano u tablice. Time se želi učenicima olakšati učenje svih pojmova, karakteristika, naslova i njihovih autora, odnosno želi se puno gradiva pregledno predstaviti učeniku radi boljeg snalaženja i pamćenja. Takvim pregledima ovi udžbenici u potpunosti ostvaruju književnoteorijski sloj, ali i povećavaju razinu metodičkog oblikovanja kojemu udžbenik uvijek mora težiti. Možda je i to razlog zašto se ovaj udžbenik već dugi niz godina nalazi na klupama učenika trogodišnjih strukovnih škola.

Čitanke za srednju školu donose kronološki pregled književnosti paralelno s književnom teorijom slijedeći naputke nastavnih planova i programa za srednje škole. Nastavni planovi i programi vodilja su i za određivanje količine sadržaja zbog različitih satnica unutar različitih smjerova i škola. Gimnazijski smjerovi imaju najveću satnicu Hrvatskog jezika, dok smjerovi trogodišnjih strukovnih škola imaju najmanju satnicu. Osim zadovoljavanja ustaljenih zahtjeva pri stvaranju udžbenika (metodičko oblikovanje, slojevitost, edukativnost) čitanke za srednje škole moraju biti primjerene određenom smjeru u određenoj srednjoj školi.

Komplet *Književni vremeplov*, iako već dugi niz godina zastupljen u nastavi književnosti u gimnazijskim smjerovima, donosi mnoštvo sadržaja. Zbog natrpanosti sadržajem bitne informacije skrivene su i učenicima teško vidljive. Svrhovitost svih tih podataka ne može nadjačati nepreglednost stranica. Smanjivanjem količine podataka rezultiralo bi preglednijom organizacijom bitnijih informacija. Čitanke za četverogodišnje strukovne škole imaju nedostatak u obliku neprimjerene dužine odlomaka. Iako je 2014. godine izašlo novo izdanje ovog kompleta, nisu napravljene izmjene dužine odlomaka. Tako dugačke odlomke (neki su dugački i deset stranica) nije moguće uklopiti u nastavne sate književnosti zbog velike količine informacija koje učenici moraju usvojiti uz sam književni

tekst. Skraćivanje postojećih odlomaka ili zamjena za neki drugi odlomak potrebno je kako bi ovaj komplet bio visoko kvalitetan.

Pozitivna stvar u kompletu čitanki za četverogodišnje strukovne škole jest *Sinteza* koja preglednošću ispunjava svoju svrhu što se ne može reći za *Sinteze* u *Čitankama* za trogodišnje strukovne škole. *Sinteze* s nepreglednim neprimjereno dugačkim proznim tekstom nisu svrhovite. Osim *Sinteza* na kraju cjeline, kratki pregled najvažnijih informacija donosi se i na kraju svake nastavne jedinice. Iako su te sinteze pregledne, ne ostavljaju puno prostora za učenikovo samostalno zaključivanje. Sadržavanje takvih sinteza trebalo bi se izostaviti u korist poticanja samostalnih učenikovih zaključaka. Na kraju čitanki iz ovog kompleta donosi se *Periodizacija književnosti* i *Pregled književnoteorijskih pojmova* što ovom kompletu, unatoč nedostacima na području sinteza, daje dodatnu vrijednost.

Svaki od ovih kompleta već je dugi niz godina na školskim klupama, a nova poboljšana izdanja bila su potrebna. Još se uvijek mora raditi na uklanjanju pojedinih nedostataka, ali treba imati na umu kako sadržajna opterećenost Hrvatskog jezika, a pogotovo književnosti, igra bitnu ulogu u oblikovanju čitanki za srednju školu. Sve dok se ne povedu promjene u nastavnim planovima i programima za srednju školu nerealno je očekivati izmjene u čitankama zbog uzročno-posljedične veze između nastavnih planova i udžbenika.

3.3. SPECIFIČNI UDŽBENICI ZA NASTAVU KNJIŽEVNOST

Osim uobičajenih udžbenika za nastavu književnosti, trebalo bi spomenuti i druge udžbenike i priručnike koji se mogu koristiti na samoj nastavi ili pri njezinom osmišljavanju. Na tržištu su dugi niz godina dostupna izdanja čitanki za svjetsku književnost, a u novije vrijeme sve je više udžbenika i vježbenica za nastavu književnosti za djecu s posebnim potrebama. Osim tih vrsta udžbenika u specifične udžbenike uvrstit ćemo i udžbenike koji su namijenjeni cjelokupnoj nastavi Hrvatskog jezika što znači da jedan udžbenik donosi sadržaje za jezik, jezično izražavanje, književnost i medijsku kulturu. Takvi udžbenici se najčešće izrađuju po planu i programu za strukovne i to trogodišnje škole, a nerijetko i za četverogodišnje škole čime učenik posjeduje samo jedan udžbenik za nastavu svih četiriju područja Hrvatskog jezika. Time se smanjuju novčani izdaci pri nabavi školskih udžbenika, ali se učenicima olakšava učenje jer je u jednom udžbeniku pokriven sadržaj cijelog jednog

predmeta. Svaki od ove vrste udžbenika ima svoje prednosti i nedostatke u odnosu na standardni tip udžbenika za nastavu.

3.3.1. Čitanke za svjetsku književnost

Čitanke za svjetsku književnost specifičan su oblik udžbenika koji je namijenjen srednjoškolcima, ali i studentima. Kada govorimo o takvom prikazu književnosti, zapravo govorimo o priručniku koji je namijenjen učenicima, što ne isključuje i mogućnost da takav priručnik bude od pomoći i samim nastavnicima. Samim time jer je namijenjen i srednjoškolcima i studentima, on treba voditi brigu oko recepcijske moći korisnika. Učenik prvog razreda srednje škole i student prve godine fakulteta zasigurno nisu na istoj razini recepcijske moći, ali ovi priručnici moraju uravnotežiti te razlike i korisnicima pružiti potrebne informacije. Čitanke za svjetsku književnost razdijeljene su u dva do tri sveska i velikog su volumena što ih ne čini knjigama prilagođenima donošenju na nastavu. Njihova je uloga priručna, odnosno pružanje dodatne lako pregledne informacije u kronološkom slijedu kojim se ta preglednost dovodi na zavidnu razinu.

Tako oblikovani priručnici svjetske književnosti jesu i oni iz naklade Profil pod nazivom *Hrvatska čitanka iz svjetske književnosti 1 (do romantizma)/ 2 (realizam, naturalizam, verizam, modernizam)*. Uz sam naziv ovih priručnika stoji pojašnjenje da je to priručnik za srednjoškolce i studente što upućuje na činjenicu da ti priručnici nisu namijenjeni korištenju na nastavi kao primarni/obvezni izvor znanja. Njihova uloga je sekundarna, odnosno oni učenicima, ali i nastavnicima pružaju mogućnost jednostavnog pronalaska podataka i odlomaka iz djela svjetske književnosti. Svako djelo i autor u ovim priručnicima kratko su objašnjeni, a odlomak nosi reprezentativnu odrednicu djela iz kojeg je preuzet. Iako se nakon svakog odlomka donosi zadatak za raspravu (npr. nakon odlomka iz Marulićeve *Judite*, zadatak je usporediti biblijsku i Marulićevu *Juditu* (Pandžić/ Novaković, 2004:37)), na prvi pogled je vidljivo da ovi priručnici nemaju didaktičko-metodičko oblikovanje. Takvi priručnici zadovoljavaju neke od kriterija prema kojima su bliski udžbenicima – književnoteorijski sloj, književnoumjetnički sloj, pedagoški sloj, ali to nije dovoljno da ih se smjesti u znak jednakosti s udžbenicima, a najviše zbog izostanka didaktičko-metodičkog načina oblikovanja. Znak jednakosti može se povući i između kronološkog slijeda u priručnicima svjetske književnosti i udžbenicima književnosti, iako su razlozi tog slijeda drugačiji. Naime, udžbenik književnosti, pisan poštivajući propise plana i programa za određeni razred, donosi kronološki slijed hrvatske i svjetske književnosti (što je posebno

vidljivo u udžbenicima za srednju školu), dok je kronološki slijed u priručnicima *Hrvatska čitanka iz svjetske književnosti* posljedica želje za preglednim i lako pretraživim sadržajem koji se dodatno osigurava abecednim popisima književnih djela i pisaca, ali i prevoditelja i priređivača. Zbog toga su ove čitanke jako dobar dodatak u nastavi književnosti, jako dobar preglednik svjetske književnosti i književnika što svakako tijekom godina proučavanja književnosti može biti od koristi učenicima. I prvenstveno zbog namjene (*priručnik za srednjoškolce i studente*), ovu vrstu priručnika gledamo kao jedan drugačiji oblik udžbenika čije korištenje nije propisano i obvezatno, ali je svakako korisno.

U nakladi Školske knjige 2007. godine izlaze tri sveska *Čitanke svjetske književnosti 1/2/3* autora Srečka Listeše. Čitanke donose kronološki pregled svjetske književnosti od Gilgameša (*Čitanka svjetske književnosti 1*) do Endymion-Hyperion-Pada Hyperiona-Uspona Endymiona, djela suvremenoga američkog pisca znanstvene fantastike Dana Simmonsa (*Čitanka svjetske književnosti 3*). Pregled je strukturiran sadržajnim prikazom svakog pojedinog autora reprezentativnim odlomcima ili cjelovitim pjesničkim tekstovima i to više njih, čak do četiri pjesnička teksta po autoru ovisno o njihovoj dužini. Prije samog odlomka ili pjesničkog teksta, donosi se sažeti prikaz književnopovijesnih/biografskih podataka u kojima je često izrečen i kritički osvrt na ulogu i važnost pojedinog djela ili autora i njegovo cjelokupno stvaralaštvo. Uz to dolazi i popis najznačajnijih djela svrstanih prema vrstovnom kriteriju, a potom slijede i kratki isječci kritičkog osvrta na djelo ili cjelokupno stvaralaštvo, a potom odlomak odnosno nekoliko pjesničkih tekstova. Time se dobiva postupni uvod u samo djelo, koje počinje upoznavanjem autora i vremenskih prilika u kojima on stvara, potom se navode njegova najznačajnija djela, te se daje kritički osvrt, a kao posljednje i najbitnije dolazi sam odlomak odnosno pjesnički tekst kao predstavnik autorova stvaralaštva. Kao i svaki pregled neke književnosti (nacionalne, svjetske, književnost jednog razdoblja) i ovaj pregled vodi se zadatkom da sažeto i pregledno prikaže svjetsku književnost, ali i da donese potrebne informacije i sadržaje zbog kojih će ih korisnik uzeti u ruke i koristiti.

Takvi pregledi korisni su i učenicima i studentima, ali i nastavnicima koji u njima uvijek mogu pronaći potrebne informacije ili učenike usmjeriti na dodatno širenje znanja iz ovakve vrste preglednika književnosti. Ovakvi priručni korisni su i njihova uloga kao sekundarnog izvora znanja predstavlja proširivanje znanja izvan propisanih udžbenika. Samostalno usvajanje novih informacija pored nastave, suvremene metodike nastave zagovaraju kao potrebno ako se želi težiti svrhovitom učenju. Svrhovito učenje ostvaruje se korištenjem ovakve vrste priručnika. Postavlja se pitanje koliko današnja financijska situacija

omogućava ponajprije roditeljima da djeci priušte ovakve priručnike i da učenici te priručnike posjeduju i svakodnevno ih bez opterećenja koriste izvan nastave, odnosno kod kuće prilikom učenja. To je zasigurno i razlog zašto nastavnici sve manje i manje upućuju učenike na ovakve priručnike, jer socijalno osviješteni, znaju da današnje financijske situacije roditeljima otežavaju nabavu ovakvih priručnika, čija cijena nije u rangu s cijenom propisanih udžbenika, nego je često puno viša.

3.3.2. Čitanke za učenike s poteškoćama u razvoju

Osim priručnika čija upotreba nije propisana i obvezna, udžbenici za djecu s posebnim potrebama nalaze posebno mjesto u svijetu udžbenika. Osim što prilikom izrade udžbenika za djecu s posebnim potrebama treba imati na umu da takva djeca najčešće ne mogu usvojiti cjelokupno gradivo popisano Planom i programom za osnovnu i srednju školu, u obzir treba uzeti i specifičnosti učeničkih poteškoća u razvoju. Školska knjiga 2009. godine izdaje radnu bilježnicu *Književnost 5/6/7/8* koja se vezuje uz čitanku za više razrede osnovne škole. Ana Mesić i Vesna Đurek izrađuju radnu bilježnicu namijenjenu učenicima koji se školuju po članku 4., 6., 7. i 10. Pravilnika o osnovnoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju (2015.). Prema tom Pravilniku članak 4. uključuje učenika čije se obrazovanje provodi uključivanjem učenika u matične razrede, njihovu integraciju ako imaju lakše teškoće u razvoju. Osim toga, ova radna bilježnica namijenjena je i učenicima sa senzorskim i motoričkim oštećenjima (vida i sluha; s tjelesnim oštećenjima s cerebralnom paralizom) koji se prema članku 6. uključuju u redovite razredne odjele, ali dobivaju i pravo na produženi postupak nakon redovite nastave. *Književnost 5/6/7/8* prilagođena je i učenicima sa stupnjem lake mentalne retardacije koji se integriraju u matični razred uz dodatnu nastavu u posebnim razrednim odjeljenjima gdje savladavaju nastavni program koji nisu uspjeli usvojiti na redovnoj nastavi (članak 7.) Članak 10. odnosi se na učenike s organski uvjetovanim poremećajima u ponašanju koji se mogu uključivati u nastavu u matičnim razredima ili savladavati gradivo u specijaliziranim odjeljenjima, a ova radna bilježnica namijenjena je i njima. Iz ovoga se da iščitati da je radna bilježnica *Književnost 5/6/7/8* namijenjena svim učenicima s poteškoćama u razvoju koji se integriraju u matične razrede, a koji iz razloga boljeg napredovanja u učenju posjećuju i dodatne sate nastave u specijaliziranim razredima. *Književnost 5/6/7/8*, iako nije udžbenik, vodi se zahtjevima Nastavnih planova i programa odgoja i obrazovanja učenika s teškoćama u razvoju (1996.) prema kojemu se Hrvatski jezik u petom razredu održava pet sati tjedno, dok se u šestom, sedmom i osmom Hrvatski jezik sluša četiri sata tjedno.

Radne bilježnice organizirane su u nastavne jedinice, a svaka od tih nastavnih jedinica dolazi u tri razine. Iz razine u razinu od učenika se traži veća samostalnost pri rješavanju zadataka, tako da se od učenika u istom zadatku traži isti zaključak u različito oblikovanim pitanjima: nastavna jedinica *Zemlja koju volimo*, Zdenka Jušić-Seunik, donosi pitanje u prvoj razini „Pjesnikinja pjeva o ljubavi prema domovini.” (Mesić/ Đurek, za 5. razred, 2009:6) s ponuđenim odgovorima DA ili NE. U drugoj razini iste nastavne jedinice pitanje glasi: „Pjesnikinja pjeva o ljubavi.” s ponuđenim odgovorima *prema prirodi, prema dragoj osobi, prema domovini*. (Mesić, Đurek, za 5. razred, 2009:8), dok je u trećoj razini pitanje oblikovano tako da učenik treba nadopuniti riječ u rečenici „Pjesnikinja pjeva o ljubavi prema _____.” (Mesić, Đurek, za 5. razred, 2009:10) Iz ovih je primjera vidljiva gradacija samostalnosti u otkrivanju točnog odgovora, učenika se na početku ponuđenim odgovorima navodi na točno rješenje, dok nakon toga slijedi pitanje u kojem se bez ponuđenih odgovora traži samostalno zaključivanje. Ovako oblikovane radne bilježnice, nakon što ih učenik popuni točnim odgovorima, služe i za učenje, odnosno dobivaju jedan novi oblik, oblik koji je blizak udžbeniku. Iako se ne može govoriti o tome da su te radne bilježnice i potpuni udžbenici za nastavu književnosti, jer to nisu ni po metodičkoj oblikovanosti niti prema sadržajnoj razini, možemo govoriti o tome da služe kao jako dobra nadopuna udžbeniku, odnosno kao velika pomoć učenicima s poteškoćama u razvoju koji moraju koristiti čitanke koje im nisu prilagođene. Uz takve čitanke ova im je radna bilježnica smjerokaz što i kako naučiti. Zbog toga te radne bilježnice dobivaju jednu od funkcija udžbenika, a to je da učenike usmjere na ono što je bitno i što trebaju usvojiti.

Svemu ovome u prilog ide i što neke nastavne jedinice sadržavaju *Podsjetnike* u obliku definiranja određenih pojmova koje će učenici morati prepoznati u književnom djelu. Tako se u nastavnoj jedinici *U ljetne večeri postaju mreže mog djeda srebrne*, Miroslav Slavko Mađer u *Podsjetniku* mogu pronaći definicije teme, motiva, lirske pjesme i slobodnog stiha. (Mesić, Đurek, za 7. razred, 2009: 6,8,10) Takvi *Podsjetnici* prisutni su u svim trima razinama određenih nastavnih jedinica.

Osim sadržajno radne bilježnice su i grafičkim uređenjem prilagođene djeci s posebnim potrebama. Zbog djece s oštećenjima vida iz članka 6., radne bilježnice otisnute su većom veličinom slova od uobičajene. Unatoč tomu radna bilježnica se ne poziva niti na jedan komplet čitanke što znači da sam nastavnik učenicima mora donijeti tekstove književnih djela pronalazeći ih u različitim izvorima (čitankama, povijestima književnosti, hrestomatijama i slično). To znači da učenik koji se koristi ovim radnim bilježnicama, nije dužan posjedovati

čitanku jer niti jedan komplet čitanki ne odgovara potpuno izboru književnih djela u radnim bilježnicama, odnosno učenicima se u obliku nastavnih listića svakodnevno na nastavu moraju donositi tekstovi koje ove radne bilježnice analiziraju. Tekstovi u njima, poznatih su autora i reprezentativni, ali nastavnika obvezuju na donošenje nastavnih listića, a učenike na čuvanje tih istih nastavnih listića. To se svakako moglo organizirati tako da se radna bilježnica veže uz određenu čitanku iz koje će učenici s poteškoćama u razvoju analizirati određen broj književnih djela, a analiza će se oblikovati prema pitanjima iz radne bilježnice. Time se olakšava posao i samom nastavniku, ali i samom učeniku jer poznato je da su učenici skloni gubljenju nastavnih listića, odnosno svih dodatnih papira koji im se podijele na nastavi pa je lako mogući scenarij da učenici zagube primjerke književnih tekstova. Posjedovanjem čitanke povezane s radnom bilježnicom, takav problem bi se izbjegao. To je i jedini nedostatak ovih radnih bilježnica, čijom se upotrebom uvelike olakšava prezentiranje sadržaja iz književnosti od strane nastavnika i usvajanje znanja iz književnosti od strane učenika s poteškoćama u razvoju. Ovakvih radnih bilježnica, ali i samih udžbenika koji su prilagođeni potrebama učenika s poteškoćama u razvoju, treba biti sve više, kako bi integracija takvih učenika u matične razrede bila što uspješnija i za njih same, ali i za njihove nastavnike i roditelje koji u obrazovanju učenika s posebnim potrebama imaju veliku ulogu.

Ljepota riječi 1-3 naziv je čitanke za trogodišnju strukovnu školu, ali za stjecanje niže stručne spreme po posebnom programu, a to su sva pomoćna zanimanja koja se mogu organizirati u svim strukovnim školama. Kao što i sam naziv kaže *Ljepota riječi 1-3*, čitanka je namijenjena za sva tri razrede pomoćnih zanimanja u kojima se Hrvatski jezik obrađuje tri sata tjedno. Sastavljanjem ovog udžbenika, autorica Franca Puškarić morala se voditi Nastavnim planovima i programima odgoja i srednjeg školovanja učenika s teškoćama u razvoju iz 1993. godine koji je s nekim svojim dopunama i izmjenama i danas aktualan i važeći. Ovim Planom i programom kao i Zakonom o srednjem školstvu, srednjoškolsko obrazovanje učenika s teškoćama u razvoju organizira se u pomoćnim zanimanjima (pomoćni kuhari, pomoćni slastičari, pomoćni mesari i slično), za što se propisuje drugačiji program nastave Hrvatskog jezika od ostalih zanimanja u strukovnim školama. Što se tiče samog udžbenika *Ljepota riječi 1-3* nije upitno njegovo dosljedno praćenje tog Programa i ispunjavanje svih zahtjeva koje ono postavlja. Ono što ovaj udžbenik čini odličnim i korisnim za nastavu književnosti u pomoćnim zanimanjima, njegovo je metodičko oblikovanje. Kao što je već rečeno, udžbenik je namijenjen za sva tri razreda, odnosno za cijelo srednjoškolsko obrazovanje, čime se financijski rasterećuje roditelje, ali i samog učenika, jer u jednom

udžbeniku ima sve što mu je potrebno za nastavu književnosti kroz cijelu srednju školu. Osim toga, veličina slova prilagođena je, odnosno povećana uzimajući u obzir oštećenja vida (slabovidnost) koja su često prisutna kod djece s poteškoćama u razvoju.

Samo oblikovanje sadržaja, pregledno je i jasno. Cjelokupan sadržaj podijeljen je na tri velika poglavlja koja predstavljaju razrede. Svako od tih poglavlja organizirano je po istom principu čime se učenike kroz pitanja, isticanje pojmova i definicija vodi do samostalnoga zaključivanja, ali i mogućnosti da im udžbenik služi kao knjiga iz koje će učiti. Sama pitanja nisu vezana isključivo za analizu djela, nego i za iznošenje učenikova osobnog stava i povezivanja sa svakodnevicom gdje se od učenike traži povezivanje tema, ideja, a ne učenje na pamet bez razumijevanja. Ovim je naglašen pedagoški sloj, koji se želi istaknuti kao bitan, jer ovim je učenicima osim potrebnih znanja teorije književnosti potrebna socijalizacija, osamostaljivanje od roditelja, skrbnika i slično. Zbog toga se uz potrebne nastavne jedinice u ovu čitanku ugrađuju i nastavne jedinice koje su nazvane *Čitamo i razmišljamo*. Te nastavne jedinice sadržavaju samo tekstove, pjesničke ili prozne, ali nemaju dodatno metodičko oblikovanje u obliku pitanja, pojašnjavanja pojmova i slično. Ovi tekstovi učenicima služe kao dodatno, samostalno istraživanje svijeta književnosti, ali i vanjskog svijeta. S druge strane ovi tekstovi korisni su i nastavnicima, koji ih mogu iskoristiti u različite svrhe, kao domaće zadaće, kreativne zadatke, rad u skupinama i slično.

Uz to sve, svakako treba naglasiti da je u ovoj čitanci ispunjen psihološki sloj koji je bitan u oblikovanju udžbenika za djecu s posebnim potrebama. Naime, psihološki sloj vodi računa o primjerenosti sadržaja emotivnim i doživljajnim mogućnostima učenika, što je svakako izraženo kod djece s posebnim potrebama jer je često teško procijeniti na kojoj se razini nalazi dijete s poteškoćama u razvoju. Svakako je još veći problem što se sva djeca s poteškoćama u razvoju ne nalaze na istoj razini doživljajnih mogućnosti, ponajprije zbog različitih oblika poteškoća (mentalne, fizičke, psihičke poteškoće), ali i zbog različitog prijašnjeg obrazovanja jer nisu sva djeca prošla adekvatno osnovnoškolsko obrazovanje prije upisa u srednju školu. O tomu svemu treba voditi računa prilikom oblikovanja metodičkih dodataka tekstu.

Pitanja moraju biti jasna i precizna, a traženje učenikova mišljenja mora biti fokusirano na određenu pojavu u tekstu. Takva pitanja prisutna su u svim nastavnim jedinicama, kao i u jedinici *Zastidio se svoje majke, Ivan Cankar* – „Tko su glavni likovi u ovoj priči?, U priči su opisana dva dječakova postupka. Što misliš o njima?” (Puškarić,

2009:137) Osim pitanja metodičkom oblikovanju doprinosi i isticanje novih pojmova s definicijama, ali i ponavljanje poznatih pojmova. Nepoznate riječi nisu postavljene na marginama, ali su prisutne odmah ispod teksta na vidljivom mjestu.

Osim toga svega u trima poglavljima u čitanci se nalazi i poglavlje *Što znamo* u kojem se uz teme iz medijske kulture nalaze i tekstovi s poučnim temama o ovisnostima, zdravlju, higijeni, odnosno sve ono što učenike upoznaje sa životom oko njih i pomaže za njihovo osamostaljivanje. Teme iz medijske kulture upućuju na književnosti kao što je to i u standardnim čitankama, čime se ispunjava zahtjev za korelacijom unutar samih područja Hrvatskog jezika. Tako se određenim filmom upućuje na književno djelo prema kojemu je film nastao - nastavna jedinica *Dnevnik malog Perice*, *Vjekoslav Majer*, napominje da „Pripovijetka *Dnevnik malog Perice* potaknula je redatelja Krešu Golika da snimi film *Tko pjeva zlo ne misli*.” (Puškarić, 2009:102)

Uz sve to udžbenik, osim što obuhvaća sve sadržajno-funkcionalne slojeve, ispunjava i uvjet da je prilagođen učenicima s posebnim potrebama koji se školuju po drugačijem programu te taj program mora biti temelj sadržajnog izbora ovog udžbenika. Osim što je prilagođen učenicima s teškoćama u razvoju, on svakako pomaže i samim nastavnicima koji više ne moraju iz standardnih čitanki učenicima izdvajati najbitnije i sadržaj prilagođavati njihovim emocionalnim i doživljajnim spoznajama. *Ljepota riječi* uvelike olakšava organizaciju same nastave jer nudi prilagođenu sadržajnu strukturu na temelju koje se nastava može kvalitetnije organizirati i prilagoditi potrebama učenika u pomoćnim zanimanjima strukovnih škola.

3.3.3. Integrirani udžbenici za nastavu Hrvatskog jezika

U posebnu skupinu specifičnih udžbenika pripadaju udžbenici koje nazivamo integriranim, a sadržavaju u jednom udžbeniku sva četiri područja Hrvatskog jezika. Ovakvih je udžbenika sve više na tržištu i po tome se može zaključiti da je trend jedan predmet – jedan udžbenik zahvatio i Hrvatski jezik kao vrlo složen i razgranat predmet kako u osnovnoj tako i u srednjoj školi. Iako su integrirani udžbenici češći za srednju školu, pogotovo strukovne trogodišnje škole, postoje novi integrirani udžbenici i za nastavu Hrvatskog jezika u višim razredima osnovne škole. Integrirani komplet udžbenika u nakladi Školske knjige izlazi 2014. godine pod nazivom *Kocka vedrine*.

Komplet *Kocka vedrine* organiziran je tako da je sadržaj za svaki razred podijeljen u dva udžbenika, te na kraju dobivamo komplet od osam udžbenika za peti, šesti, sedmi i osmi razred osnovne škole. Što znači da učenici prvi dio udžbenika za određeni razred koriste u prvom polugodištu, a drugi dio u drugom polugodištu. Ovako organizirani komplet izlazi 2014. godine u nakladi Školske knjige i predstavlja integrirane udžbenike za nastavu književnosti i jezika čemu se još dodaje i medijska kultura i jezično izražavanje. Integrirani udžbenici pokrivaju sva četiri područja Hrvatskog jezika i to je velika količina sadržaja pa se podjelom na prvi i drugi dio svakog razreda olakšava učenicima, jer bi integrirani udžbenik za jedan razred osnovne škole bio stranično mnogo veći od udžbenika koji odvojeno donose sadržaje književnosti i medijske kulture u jednom udžbeniku i jezika i jezičnog izražavanja u drugom udžbeniku. To znači da bi takvi integrirani udžbenici bili preteški za učenike osnovne škole koji te udžbenike svakodnevno moraju donositi na nastavu u školskim torbama.

Svaki od osam udžbenika ovoga kompleta organiziran je na isti način – podjela na poglavlja unutar kojih se nastavne jedinice dijele na jedinice književnosti, jezika, medijske kulture i jezičnog izražavanja. Osim što je ta podjela vidljiva na samom početku svakog poglavlja, na početku svake nastavne jedinice donosi se napomena kojem području Hrvatskog jezika pripada ta jedinica. Ovakvom se organizacijom želi što preglednije prikazati sadržaj samog udžbenika. Osim toga u udžbenicima se donosi povezivanje tih područja pa se na primjer u prvom dijelu udžbenika za peti razred donosi nastavna jedinica iz književnosti u kojoj se obrađuje dijalektalno pjesništva na temelju pjesama Drage Gervaisa, *Moja zemlja*; Dragutina Domjanića, *Kiša* i Vanje Radauša, *Prva rič što sam je čuo* (Franić-Glamuzina/ Grbaš Jakšić/ Matijašić i dr. I. dio, 2014:16/17). Nakon toga slijedi nastavna jedinica iz jezika *Hrvatski jezik – prošlost i sadašnjost* u kojoj se obrađuje podjela na dijalekte i govore, definira standardni jezik i prikazuju njegove karakteristike u odnosu na dijalekte. (Franić-Glamuzina/ Grbaš Jakšić/ Matijašić i dr. I. dio, 2014: 18)

Nastavne jedinice iz medijske kulture ne samo da su povezane s ostalim područjima, nego donose puno kreativnije zadatke od ostalih udžbenika za književnost. Te jedinice donose teorijski prikaz sadržaja, ali od učenika traže primjenu naučenoga, pogotovo kada je primjena tog sadržaja na suvremenoj tehnologiji povezane s internetom. Tako se nakon jedinice *Uvod u medije* (Franić-Glamuzina/ Grbaš Jakšić/ Matijašić i dr. I. dio, 2014: 39) donose medijski projekti kao što su *Medijski dnevnik* u kojem učenici moraju pratiti i zapisivati za što su i koliko vremena koristili određene medije poput interneta, televizije, knjiga i slično ili projekt *Naš blog* u kojem učenici dobivaju upute za izradu i vođenje samostalnog bloga. Time se kod

učenika želi potaknuti osviještenost da su mediji svakodnevno prisutni u njihovim životima, ali i poticati ih na svrhovito korištenje različitih medija, ne samo za zabavu nego i za usvajanje korisnih znanja.

Svakako je novitet i to što se nakon svakog poglavlja donose preporuke za čitanje, gledanje, istraživanje na internetu. U tom dijelu učenicima se preporučuju knjige koje mogu pročitati jer su odlomke iz tih djela obrađivali na nastavi, preporučuju im se određeni filmovi koji su povezani s temom poglavlja, ali i zadatci za istraživanje na internetu korisni su i poučni jer su povezani s određenim pojavama i internetom kao što su nasilje u komunikaciji na društvenim mrežama. (Motik/ Sušac/ Katalinić/ Rimac Jurinović/ Haukka I. dio, 2014: 141) Osim toga, mogu se pronaći i razni projekti vezani za temu poglavlja, pa se tako nakon obrade drame *Romeo i Julije* Williama Shakespearea učenicima zadaje projekt u kojemu trebaju istražiti kazalište i dramsku umjetnost, što će biti priprema za obilježavanje Međunarodnog dana kazališta. (Jurić, Stanković/ Šimić/ Šodan/ Haukka II.dio, 2014:35)

Na kraju drugog dijela udžbenika za osmi razred donose se pouke o životu, jeziku, književnosti i medijskoj kulturi kao pregledan i sažeti prikaz svega onoga što su učenici usvojili tijekom četiri godine nastave Hrvatskog jezika i sada pomoću ovih poduka mogu ponoviti i pripremati se za malu maturu na kraju osnovnoškolskog obrazovanja i upis u srednju školu. (Jurić Stanković/ Šimić/ Šodan/ Haukka II. dio, 2014: 138-158) Ovim podukama udžbenik dokazuje da prati promjene u organizaciji osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja i primjenjuje ih u svoje udžbenike kako bi se učenicima olakšalo uvođenje i suočavanje s novitetima na razinama školovanja kojih se njih tiču.

Iako je udžbenik integriran i može se činiti da će učenike samo zbuniti donoseći izmiješano sadržaje jezik i književnosti, to se izbjeglo odličnom organizacijom, a postiglo se ono što se uobičajenim čitankama i udžbenicima za jezik ne može dovesti na tu razinu, a to je međusobno čvršće povezivanje područja Hrvatskog jezika kako bi učenici učili s razumijevanjem i povezivanjem područja usvojili što više znanja koja nisu nerazumljivo naučena, već smisleno povezana. Takvim vrstama udžbenika, učenicima se želi pokazati da su područja Hrvatskog jezika, iako se ponekad čine nepovezana, svakako nadopuna jedno drugom. Cjelokupno gradivo Hrvatskog jezika samim time treba se učiti povezano, kao što je i prikazano u ovom kompletu udžbenika. Osim povezivanja nastavnih područja, ovi udžbenici metodički su oblikovani posjedujući sve one sadržajno-funkcionalne slojeve koje jedan

udžbenik treba ispunjavati, a uz to su sadržajno primjereni za određenu razinu doživljajnih sposobnosti i mogućnosti učenika.

Školska knjiga 2014. godine izdaje i dva kompleta integriranih udžbenika za nastavu Hrvatskog jezika u srednjoj školi. Jedan komplet pod nazivom *Hrvatski jezik i književnost 1/2/3* namijenjen je trogodišnjoj strukovnoj školi, dok je drugi komplet *Hrvatski jezik i književnost 1/2* namijenjen strukovnoj medicinskoj školi. Prvi komplet, namijenjen strukovnoj školi pisan je na temelju Nastavnih planova srednjih strukovnih škola prema kojemu smjerovi organizirani u tri godine srednjeg obrazovanja nastavu Hrvatskog jezika obrađuju u tri sata tjedno u svim trima razredima. Komplet *Hrvatski jezik i književnost* samim imenom upućuje na to da je cjeloviti udžbenik za nastavu Hrvatskog jezika, ali osim područja jezika i književnosti, ovaj komplet sadržava sadržaje medijske kulture i jezičnog izražavanja. Kako bi se učenicima olakšalo snalaženje u udžbeniku i omogućilo lakše korištenje udžbenika u kojemu su izmiješane nastavne jedinice svih područja, na početku se donose upute *Što i kako učiti iz udžbenika*. Ovakve upute zastupljenije su u cjelovitim, integriranim udžbenicima jer zbog velike količine sadržaja različitih područja lako može doći do toga da učenici udžbenike počnu koristiti na nepravilan način, odnosno u krajnjem slučaju da učenici ne znaju koristiti takve udžbenike i samim time iz njih ne mogu učiti zbog neuočavanja karakteristika integriranog udžbenika. Ovakvim uputama to se želi spriječiti.

Osim uputama različite nedoumice rješavaju se i u uvodima u poglavlja gdje se opet naznačuje koje od nastavnih jedinica pripadaju kojemu nastavnom području Hrvatskog jezika. A uz to se i na početku svake nastavne jedinice donosi naznaka književnost/ jezik/ jezično izražavanje/ medijska kultura i time se još više osigurava pravilno korištenje udžbenika i samih nastavnih jedinica.

Organizacija samih nastavnih jedinica književnosti slična je onim u čitankama. Uz motivacijsko pitanje koje je vezano za temu, nadovezuje se tekst – odlomak ili pjesnički tekst, nakon čega slijede pitanja za raspravu o samom tekstu, cijelom djelu ili književniku. Rješavanjem pitanja postiže se postupno samostalno otkrivanje, razumijevanje stilskih i idejnih elemenata književnog teksta jer pitanja počinju s općenitim iznošenjem podataka čitljivih u djelu, a zatim se prelazi na povezivanje poznatih i novootkrivenih elemenata te se na kraju učenik dovodi do iznošenja vlastitog mišljenja. Osim pitanjima učenikovo znanje širi se i odjeljkom *Zapamti* u kojem se nalazi sažeti prikaz onoga što učenici moraju naučiti i zapamtiti iz te nastavne jedinice te su istaknuti novi pojmovi s definicijama.

Osim toga, na kraju svake nastavne jedinice kao i na kraju svakog poglavlja donose se sinteze koje služe za ponavljanje i utvrđivanje usvojenog znanja. Dok sinteza na kraju nastavne jedinice donosi sažeti prikaz najbitnijih podataka iz te nastavne jedinice, svaka sinteza na kraju poglavlja donosi najbitnije odrednice razdoblja o kojemu je poglavlje govorilo – trajanje, obilježja, predstavnici koji su podijeljeni ili po književnim rodovima ili po državama ako se radi o predstavnicima svjetske književnosti određenog razdoblja. Margine, osim nepoznatih riječi, u pojedinim nastavnim jedinicama sadržavaju popis djela književnika kojemu je nastavna jedinica posvećena, određene teorijske informacije kao što su karakteristike razdoblja, teme književnih tekstova. Margine su iskorištene i za upoznavanje učenika sa samim autorom pa one donose i slike književnika s imenima i dodatnim pojašnjenjima.

Na kraju se sadržajem, kao i uputama za korištenje udžbenika i uvodom, žele pregledno prikazati nastavne jedinice te njihova pripadnost određenom području, a to se postiglo korištenjem dobrog grafičkog uređenja. Tako su nastavne jedinice iz književnosti istaknute masno otisnutim slovima (bold), nastavne jedinice iz jezika otisnute su na plavoj, a jezičnog izražavanja na žutoj podlozi. Iako su nastavne jedinice iz književnosti brojnije od onih jezika i jezičnog izražavanja, sve one su tematski i sadržajno povezane. Nastavne jedinice jezika i jezičnog izražavanja nadopunjuju sadržaje iz književnosti, ali je njihova samostalnost i pripadnost drugom nastavnom području jasno istaknuta pomoću grafičkog uređenja isticanjem obojenom podlogom stranice s tim sadržajem.

Povezivanja su vidljiva u svim trima udžbenicima, a odlični primjeri za to jesu nastavna jedinica *Dijalog i monolog* iz jezika koja prethodi obradi drame u istoimenoj nastavnoj jedinici (Jureković Perković/Matković, za 1. razred, 2014: 153-155, 158,159), te nastavna jedinica *Dijalektalna lirika – Mate Balog, Mihovil Pavlek Miškina, Slavko Kolar, Dobriša Cesarić, Dragutin Tadijanović, Ivan Goran Kovačić* koja slijedi nakon obrade nastavne jedinice iz jezika *Standardnojezični i dijalektalni leksik*. (Jureković Perković/Matković, za 3. razred, 2014: 188-208, 183-187) Takva očita povezivanja zastupljena su u integriranim udžbenicima zato što je svrha takvih udžbenika pokazati povezanost područja Hrvatskog jezika i prikazati ih učenicima, dok je to puno teže ostvariti u razgranatim udžbenicima u kojima se odvojeno donose područja jezika i jezičnog izražavanja te književnosti i medijske kulture.

Iako ovakvi udžbenici sadržavaju više različitog sadržaja, to ne znači da književni dio nije metodički oblikovan prema zahtjevima koji su postavljeni pred uređivače udžbenika za književnost odnosno čitanke. Metodičko oblikovanje koje se primjenjuje na čitanke, vidljivo je i u integriranim udžbenicima s tim da svaka nastavna jedinica, ovisno kojemu nastavnom području pripada, ispunjava određene zahtjeve pa se tako nastavne jedinice iz književnosti moraju pokazati kao dobro oblikovane pomoću metodičkog instrumentarija (pitanja za raspravu, iskorištavanje margina, sinteze), ali uz ispunjavanje sadržajno-funkcionalnih slojeva možemo govoriti o sadržaju književnosti koji je primjeren za nastavu. Ovaj komplet, odnosno nastavne jedinice književnosti u udžbenicima ispunjavaju sve te zahtjeve i svakako su kvalitetan primarni izvor znanja učenicima u trogodišnjim strukovnim školama.

Komplet od dvaju udžbenika *Hrvatski jezik i književnost 1/2* namijenjen je srednjoj strukovnoj medicinskoj školi. Ovaj komplet udžbenika prati Strukovni kurikulum za stjecanje kvalifikacije Medicinska sestra/ tehničar opće njege (2011.) u kojem se nastavnim planom propisuje da školovanje učenika u ovim smjerovima traje pet školskih godina, a nastava Hrvatskog jezika kao općeobrazovnog predmeta sa stranim jezikom, Latinskim, Matematikom, Kemijom, Biologijom, Fizikom, Poviješću, Geografijom, Tjelesnim odgojem, Informatikom i Vjeronaukom/ Etikom traje dvije godine i to prva dva razreda. Nastava Hrvatskog jezika izvodi se pet sati tjedno, što znači 175 sati godišnje, odnosno 350 sati kroz cijelo srednjoškolsko obrazovanje u medicinskim smjerovima.

Kao i prethodni integrirani udžbenik i ovaj na početku donosi upute *Što i kako učiti iz udžbenika*, a osim toga *Uvodnicama* se pregledno prikazuju nastavne jedinice podijeljene na tri područja – književnost, jezik i jezično izražavanje. Osim uobičajenog metodičkog instrumentarija (pitanja, nepoznatih riječi i pojmova na marginama, zanimljivosti), udžbenik donosi odjeljak pod nazivom *Primijeni znanje* u kojem se od učenika traži da na konkretnom primjeru primjeni naučeno u određenoj nastavnoj jedinici. Tako se, primjerice, u nastavnoj jedinici *Hanibal Lucić, Jur ni jedna na svit vila* učenicima zadaje da na slici *Mona Lisa* pronađu ideale renesansne ljepote. (Bouša/ Gazzari/ Gazzari, za 1. razred, 2014:290)

Kao i u svim integriranim udžbenicima i u ovom kompletu ističe se povezivanje nastavnih područja Hrvatskog jezika i to tako da nakon nastavnih jedinica jezika ili jezičnog izražavanja slijede nastavne jedinice iz književnosti, odnosno nakon teorijskog sadržaja slijede nastavne jedinice u kojima se ta teorija uočava na konkretnim primjerima. Nakon nastavne jedinice iz jezičnog izražavanja *Opis kao vrsta teksta* (Bouša/ Gazzari/ Gazzari, za 1.

razred, 2014:97) slijede nastavne jedinice iz književnosti *Roman*, *Basna* i *Bajka*, u kojima se uočava i opisivanje kao važan segment svake od tih književnih vrsta. (Bouša/ Gazzari/ Gazzari, za 1. razred, 2014:99- 108)

Kako bi se učenicima što lakše i preglednije prikazao sadržaj samih udžbenika, na unutrašnjosti zadnje korice nalazi se dodatak. Na nekoliko puta presavijenom papiru donosi se kronološki pregled književnosti od srednjeg vijeka do postmodernizma. Uz svako razdoblje navodi se vrijeme trajanja te predstavnici i njihove slike. Ovaj pregled donosi paralelni prikaz i hrvatske i svjetske književnosti u dvama stupcima, a stupce dijele godine, odnosno vrijeme trajanja razdoblja. S druge strane, donosi se teorija, odnosno prikaz cjelokupnog sadržaja iz jezika, stilskih figura i teorije književnosti kroz umne mape, grozdove i tablice. I ovaj dodatak pridonosi preglednosti i boljem razumijevanju sadržaja unutar integriranih udžbenika jer glavni problem cjelovitog udžbenika i jest taj što sadržava veliku količinu gradiva i lako može doći do nepreglednosti. Zbog toga se ovakvim dodatcima, preglednim prikazima sadržaja, napomenama u samim nastavnim jedinicama želi izbjeći mješanje nastavnih područja, a s druge strane želi se postići što veća razina povezanosti tih istih nastavnih područja na sadržajnoj razini.

Vodeći se zahtjevima Općeobrazovnog dijela strukovnog kurikulumu – Medicinske sestre/ Tehničar opće njege (2011.), autori su morali zadane nastavne teme oblikovati u metodički prihvatljiv oblik, a s druge strane nastavne jedinice iz književnosti moraju obuhvaćati i sadržajno-funkcionalne slojeve. Uz sve to, treba brinuti i da nastavna područja Hrvatskog jezika budu vidljivo sadržajno povezana. Ovaj autorski trojac ispunio je sve zahtjeve, od onih kurikularnih preko metodičkih do korelacijskih.

4. ODNOS NAKLADNIKA I NASTAVNIKA PRILIKOM NASTAVNIKOVA IZBORA UDŽBENIKA ZA NASTAVU KNJIŽEVNOSTI – PRIKAZ ISTRAŽIVANJA

Cilj istraživanja je, na temelju iskustva nastavnika u osnovnoj i srednjoj školi (gimnazija i strukovne škole), konstruirati odnos između nakladnika i nastavnika prilikom izbora udžbenika od strane nastavnika. Osim toga, razgovor s nastavnicima donosi odgovor na pitanje koje se nadovezuje na taj cilj, a to je: kako i koliko nakladnici utječu na nastavnikov izbor udžbenika? Kako bismo mogli zaključiti utječu li nakladnici na taj izbor, saznat ćemo koji su glavni kriteriji nastavnicima u odabiru udžbenika za nastavu književnosti na satima Hrvatskog jezika. Podatci su prikupljeni intervjuima sa šest nastavnica Hrvatskog jezika – dvjema iz osnovne škole, dvjema iz srednje strukovne i dvjema iz gimnazije. Prilikom intervjuiranja nastavnice su iznosile svoje osobne stavove stvorene na temelju iskustva. Pitanja u intervjuima bila su grupirana na tri razine. U prvom se dijelu ispitanice ispitalo o njihovim iskustvima u odnosu s nakladnikom, odnosno opisivale su taj odnos unoseći svoje mišljenje o ocjeni tog odnosa. Nakon toga pitanja su bila usmjerena na izbor samih udžbenika i to bazirajući se na utjecaj samog nakladnika te njihove osobne kriterije pri odabiru udžbenika. Posljednja skupina pitanja odnosila se na učestalost korištenja i svrhu korištenja udžbenika u nastavi književnosti. Budući da sam do ispitanica za svoje istraživanje dolazila putem osobnih kontakata, intervjuiranje je bilo opušteno, ali i detaljno jer su se nastavnice trudile što detaljnije odgovoriti na pitanja i često nisu bila potrebna dodatna pitanja radi proširivanja objašnjenja.

Nakladničke kuće, poput Ljevaka, Alfe, Školske knjige i Profila, koje su specijalizirane za izdavanje udžbenika, osim stvaranja udžbenika i sve što prethodi tome procesu, moraju svoje proizvode predstaviti krajnjim potrošačima. Gledajući samo udžbenike za sve predmete osnovne i srednje škole, krajnji je potrošač nastavnik, odnosno osoba koja će određeni proizvod (udžbenik) izabrati i odrediti ga kao obvezni izvor znanja koji učenici svakodnevno na nastavi moraju koristiti. Tako govorimo i o krajnjem potrošaču druge razine. Učenik kao krajnji potrošač nije potrošač na kojega nakladnik želi utjecati jer izbor udžbenika nastavnikova je zadaća. Nakladnik izgled i oblikovanje sadržaja udžbenika prilagođava učenicima, ali prezentacija tog istog izgleda i sadržaja predstavlja se nastavnicima. Takav odnos, prezentacije novog udžbenika ili pak prezentacija novog izmijenjenog izdanja starog udžbenika, dugogodišnja je praksa u hrvatskom školstvu i nakladništvu. Svi ti poslovi, od

stvaranja udžbenika (prikupljanje materijala, oblikovanja sadržaja, metodičkog uređenja) do izdavanja i prezentacije proizvoda, spada u domenu nakladništva. Nastavnici pak birajući udžbenik za nastavu književnosti Hrvatskog jezika, ali i za nastavu svi ostalih područja i predmeta, imaju potpunu slobodu. Kada govorimo o tom slobodnom izboru, on se vrši unutar popisa udžbenika koje je odobrilo Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa. Niti jedan udžbenik, kao primarni i obavezni izvor znanja, ne može se koristiti na nastavi ako prethodno nije odobren od strane Ministarstva. To znači da svaki udžbenik, nakon uređivanja od strane nakladnika, odlazi na procjenu što ga čini ovjerenim, odnosno odobrenim ako zadovoljava postavljene kriterije. To je jedini okvir koji ograničava nastavnike pri izboru udžbenika. Teorijski gledano, svaki nastavnik ima pravo izabrati udžbenik koji on smatra najboljim za nastavu njegovog predmeta. Pod pretpostavkom da nakladnici utječu na nastavnikov slobodni odabir udžbenika, istraživanje treba utvrditi koliko i na koji način se taj utjecaj ostvaruje.

4.1. PRIKAZ ISTRAŽIVANJA ODNOSA NAKLADNIKA I NASTAVNIKA PRILIKOM NASTAVNIKOVA IZBORA UDŽBENIKA ZA NASTAVU KNJIŽEVNOSTI U OSNOVNOJ ŠKOLI

Nastavnici Hrvatskog jezika za nastavu književnosti biraju complete čitanki koji se koriste od petog do osmog razreda osnovne škole. Osim čitanki nastavnicima na raspolaganju stoje i integrirani udžbenici koji sadržavaju sva četiri područja Hrvatskog jezika. Za koju god da se vrstu udžbenika odluče, udžbenik za književnost – čitanka ili integrirani udžbenik za nastavu Hrvatskog jezika, udžbenici se nalaze u kompletima gdje jedna ili više knjiga služe za jedan razred. Svi udžbenici u istom kompletu izgledom su slično organizirani što znači da sadržavaju iste metodičke elemente u istoj organizacijskoj strukturi. Tako nastavnik bira udžbenik za nastavu književnosti, odabirući komplet koji će onda koristiti u nastavi od petog do osmog razreda jer je praksa u hrvatskim školama da jedan nastavnik predaje jedan ili iznimno dva predmeta, ali tako da učenike uči od petog do kraja osnovnoškolskog obrazovanja. To znači da nastavnik Hrvatskog jezika učenike počinje učiti u petom razredu i predaje im sve do kraja osmoga razreda kada završavaju osnovnoškolsko obrazovanje. Zbog takve organizacije, stvaraju se kompleti čije se čitanke koriste kroz sve godine predmetnog obrazovanja učenika u osnovnim školama. Naravno da nije isključiva mogućnost da se nastavnik tijekom četiri godine obrazovanja jedne generacije učenika odluči na promjenu udžbenika/ čitanke iz različitih razloga. Takve promjene provode se prije početka nove

školske godine kada su učenici u fazi nabavljanja udžbenika, a nikako nije prihvatljivo mijenjati udžbenik tijekom školske godine, što zbog dodatnih novčanih izdataka roditelja što zbog zbunjivanja samih učenika.

Nastavnice iz Osnovne škole "August Cesarec" Ivankovo, Marija Jurić i Jasenka Tisucki, nastavnice su Hrvatskog jezika s 14 i 13 godina radnog iskustva. Njihova iskustva su slična i radeći u istom kolektivu iste škole godinama surađuju u svim razinama organizacije i provedbe nastave pa tako i prilikom odabira udžbenika. One su često u kontaktu s različitim nakladnicima kako na seminarima koji se organiziraju od strane nakladnika, tako i u samoj školi gdje nakladnici osim što dolaze ponuditi udžbenike i donijeti radne primjerke, dolaze i po povratne informacije. Nastavnice ističu da nakladnike zanima njihovo mišljenje o određenom, najčešće novom kompletu čitanke. Zbog toga često puta u školu dolaze samo kako bi prikupili povratne informacije. Također su naglasile da se njihova zapažanja pažljivo zapisuju i primijetile su da se iz godine u godinu sve više i usvajaju u organizaciji i oblikovanju sadržaja. Ta praksa, po njima, odlična je i smatraju da bi nakladnici trebali prikupljati zapažanja i ocjene nastavnika koji su koristili određeni komplet udžbenika, jer se jedino tako može ocijeniti kvaliteta tih udžbenika.

Pretpostavku da nakladnici vrše pritisak pri izboru udžbenika, ove nastavnice jednoglasno negiraju. Prema njihovim riječima, nakladnici dolaze, prezentiraju udžbenike, nude dodatne materijale. Ostavljajući im kontakt telefon, omogućuju nastavnicima lakšu narudžbu udžbenika, ali nikako ne vrše pritisak, pogotovo kako je uvriježeno mišljenje, različitim novčano više ili manje vrijednim poklonima. Što se tiče poklona, nastavnice objašnjavaju da planere, kalendare, primjere ispita, priručnike ili radne primjerke udžbenika, nastavnici dobivaju tek nakon što se odluče za određeni komplet. Njima se prezentira udžbenik, ističući prednosti i kvalitete svake čitanke, ali ne obećavaju im se nikakvi pokloni. Profesorica Jurić i profesorica Tisucki zaključuju da je odluka njihova, a na nju ni na koji način ne utječu niti nakladnici niti škola na čelu s ravnateljem.

Treba naglasiti da ove dvije nastavnice u dogovoru s ostatkom kolektiva (u Osnovnoj školi "August Cesarec" Ivankovo kolektiv za Hrvatski jezik čine četiri nastavnice) biraju komplete čitanke, ali i udžbenika za jezik. Na pitanje zašto je odabir određene čitanke dogovor kolektiva, odgovaraju jednostavno – socijalni kriterij. Naime, nastavnice se vode time da jedna generacija učenika nasljeđuje udžbenika od starije generacije. Smatraju da im je dužnost u ovim kriznim vremenima brinuti o visini troškova nabavke školske opreme, posebice

udžbenika. Zbog toga se odluka kolektiva, zasnovana na zajedničkom razmatranju svih ponuđenih kompleta čitanki i odabira najboljeg, smatra konačnom. Profesorice naglašavaju da se želi izbjeći stalno mijenjanje udžbenika pa jedan komplet, ako se pokazao zadovoljavajućim, ostaje dugo godina korišten u nastavi književnosti što znači da mnogo generacija učenika Hrvatskog jezika uči iz istih udžbenika. Kada se kaže istih, misli se doslovno na iste jer učenici kupuju rabljene udžbenike i time se smanjuju financijski izdaci.

Iako je odluka o izboru udžbenika odluka kolektiva, to ne znači da se ne postavljaju određeni kriteriji. Unutar kolektiva saziva se sastanak, a nastavnice kažu da on često zna trajati satima jer se u obzir uzimaju mnogi kriteriji. Kolektiv Hrvatskog jezika u Osnovnoj školi u Ivankovu prošle je godine obavio takav sastanak jer je odlučeno da se izabere komplet čitanki novijeg izdanja. Odluka je pala na komplet čitanki *Snaga riječi 5/6/7/8* nakladnika Školske knjige. Odluka nije bila laka jer svaki udžbenik ima prednosti i kvalitete, ali i mane i nedostatke. Kriterij kojima su se nastavnice Jurić i Tisucki vodile, bio je, ponajprije, metodičko oblikovanje nastavnih jedinica u smislu da su pažnju usmjeravale na sve ono u nastavnim jedinicama koje služi kao pomoć njima i učenicima, pogotovo pitanja za analizu djela i usvajanje novih pojmova. Osim toga, jednako bitan kriterij jest i izbor tekstova (pjesničkih tekstova i odlomaka iz proznih književnih djela). Kod tekstova je, kažu nastavnice, najbitnije da bude zanimljiv i primjeren spoznajnim i emocionalnim mogućnostima učenika. Ne može se govoriti o reprezentativnom tekstu jer u Planu i programu za osnovnu školu nije istaknuta književnopovijesna podjela na književna razdoblja kao što je to u srednjoj školi. Zbog toga se tekstovi biraju na tematskim razinama, a nastavnicama je bitno da ti tekstovi zainteresiraju učenika za temu i književnost općenito, a uz to svakako moraju biti primjereni učenikovo dobi.

Kriterij o kvalitetnom izboru tekstova bitan je jer se, po riječima nastavnica, čitanka koristi svakodnevno. Unose se na nastavu i tekstovi izvan čitanke, ali najčešće u svrhu proširivanja znanja na određenu temu, a rjeđe kao zamjena za tekst iz čitanke. Uz to su vježbenice svakodnevno prisutne ili kao nastavni listić sa zadacima ili kao zadatci za domaću zadaću. Nastavnice, ističući socijalni kriterij, ne zahtijevaju posjedovanje vježbenice, ali ona je prisutna kroz nastavne listiće koje nastavnice same izrađuju uz pomoć zadataka iz vježbenice koja se vezuje uz određeni komplet. Time je opet vidljiva socijalna osviještenost ovih nastavnica jer žele što više smanjiti troškove u nabavi školske opreme i dodatnih materijala kao što su vježbenice.

Iz svega ovoga jasno se može zaključiti da nakladničke kuće aktivno obavljaju posao prezentacije udžbenika u osnovnim školama. Njihovo predstavljanje udžbenika ne podrazumijeva i vršenje pritiska na nastavnikov izbor što je svakako pozitivno i treba naglasiti da nastavnikov slobodan izbor znači stručni, a ne propagandni odabir udžbenika. Svrha čitanke jest da donese kvalitetan izbor tekstova uz koji se nalaze kvalitetni metodički instrumenti, a nastavnikova stručna procjena odlučuje o toj kvaliteti. Pohvalno je da se kolektiv škole vodi socijalnim kriterijem na svim mogućim razinama, od primarnih izvora znanja do dodatnih materijala, ali on ne utječe na kvalitetan izbor udžbenika. Zanimljivo je ustvrditi da se socijalni kriterij prepliće sa stručnim kriterijima. Iako je socijalna osviještenost prisutna ona ne znači nekvalitetne, zastarjele čitanke, nego pametan odabir udžbenika koje učenici dugi niz godina svakodnevno koriste na nastavi i pri učenju novih znanja iz književnosti.

4.2. PRIKAZ ISTRAŽIVANJA ODNOSA NAKLADNIKA I NASTAVNIKA PRILIKOM NASTAVNIKOVA IZBORA UDŽBENIKA ZA NASTAVU KNJIŽEVNOSTI U SREDNJOJ ŠKOLI

4.2.1. Prikaz istraživanja odnosa nakladnika i nastavnika u gimnaziji

Plan i program za gimnazije predviđa najopširniji sadržaj za nastavu književnosti u odnosu na sve ostale srednje škole i njihove smjerove. Komplet čitanke za gimnazije čine četiri čitanke i koriste se tijekom četiriju razreda. Zbog velike količine sadržaja zahtijeva se njegova odlična organizacija u samim čitankama. Iako se gimnazija dijeli na različite smjerove (opća, jezična, klasična, prirodoslovno-matematička, prirodoslovna), svaki od tih smjerova ima istu organizacijsku strukturu satnice – četiri sata tjedno tijekom četiriju godina. Zbog toga se kompleti čitanke za gimnazije ne razlikuju po smjerovima, nego su prilagođene svima njima.

Istraživanje u gimnazijama provela sam s dvjema nastavnicama – Nikolinom Maletić i Višnjom Sorčik, djelatnicama Gimnazije Matije Antuna Reljkovića u Vinkovcima. Nastavnica Maletić s 14 godina radnog iskustva u vinkovačkoj gimnaziji ističe da dolasci predstavnika nakladnika više nisu toliko česti. Naime, njihova prezentiranja udžbenika sve su rjeđa kao i seminari koje organiziraju nakladnici. Puno je puta na svome stolu znala pronaći vrećicu s promotivnim materijalima određenog nakladnika, ali bez javnog prezentiranja

određenog udžbenika. Zbog toga ne može reći da nakladnici vrše pritisak, nego jednostavno na različite načine reklamiraju svoje proizvode i informiraju nastavnike o svojim ponudama. Nastavnica Maletić trenutačno s ostatkom kolektiva Vinkovačke gimnazije koristi komplet čitanki *Baština riječi 1/2/3/4* u nakladi nakladničke kuće Alfa. Izbor tog kompleta bio je zajednička odluka cijelog kolektiva i time se osigurava nasljeđivanje udžbenika iz generacije u generaciju. Budući da je ovo novi komplet, njegova upotreba trajat će narednih desetak godina i tako će se učenicima omogućiti kupovina rabljenih udžbenika i smanjivanje troškova nabave istih. Ovim je, kao i u osnovnim školama, vidljiva socijalna osviještenost, ali i usklađenost kolektiva jedne škole koji zajedničkim odlukama ide u korist svojih učenika. U upotrebu se uvodi nova, suvremena čitanka, ali se s druge strane to uvođenje želi napraviti što bezbolnije jer su i prethodno korišteni komplet učenici nasljeđivali jedni od drugih dugi niz godina.

Izbor novog kompleta, kao i prethodnih, temeljio se na ispunjavanjima nekih kriterija. Nastavnica Maletić ističe da je za nju najbitnije da čitanke budu dinamične, ali i da se na njih može osloniti kada je u pitanju učenički samostalni rad što znači da se metodičkom intrumentariju daje prednost pred izborom teksta. Izbor teksta podrazumijeva kvalitetan i reprezentativan odlomak ili pjesnički tekst, a profesorica, uz to, ističe da svim tim moraju biti ispunjeni zahtjevi iz Plana i programa za gimnazije. Osim književnih tekstova ističe kvalitetnu prisutnost književnoznanstvenih tekstova, ali i književnoteorijske razine primjerene za svaki razred gimnazije, odnosno prateći Plan i program kao okvir za stvaranje čitanke. Posjedovanje čitanke svakodnevno na nastavi obvezno je na satima Hrvatskog jezika kod nastavnice Maletić, a korištenje čitanke često je, gotovo uvijek na satima književnosti. Smatra da je korištenje čitanke potrebno zbog tekstova, pogotovo odlomaka iz proznih književnih djela, ali i pjesničkih tekstova koji moraju biti reprezentativni i njihova analiza propisana je Planom i programom za gimnazije. Uz čitanku na nastavi nastavnica koristi i dodatne materijale u obliku nastavnih listića, zadataka prikazanih projektorom, ali koristi se i audio i audio-vizualnim zapisima kao dodatnim izvorom znanja ili kao motivacija učenika. Što se tiče same vježbenice kao dodatnog materijala, njezino posjedovanje nije obavezno kao rezultat socijalnog kriterija, ali nastavnica se služi zadacima iz vježbenice koje na različite načine predstavlja učenicima. Smatra da su zadatci iz vježbenice jako korisni jer su raznovrsni i donose tablice za sintezu i zadatke za pisanje eseja što se vrlo kvalitetno može iskoristiti na nastavi. Nastavnica stvarajući nastavne listiće po uzoru na te zadatke, učenicima dostavlja pitanja i time ih oslobađa kupovine vježbenice.

Isto kao i nastavnica Maletić, i nastavnica Sorčik koristi komplet čitanke *Baština riječi*, a ona je ujedno i jedna od autorica tog Alfinog kompleta. Nastavnica naglašava da se nakon dugogodišnjeg korištenja kompleta *Književni vremeplov 1/2/3/4* (Profil), kolektiv v inkovačke gimnazije odlučio na promjenu. Kao nastavnica, ali i autorica i suradnica nakladničke kuće Alfa, donosi jedan drugačiji pogled na izbor udžbenika i odnos nastavnika i autora. Kao što je i nastavnica Maletić rekla, *Baština riječi* odabir je kolektiva, čiji je član i nastavnica Sorčik. Predstavnicima nakladnika taj komplet čitanke prezentirali su, a nastavnici koji su se odlučili na njegovo korištenje dobili su besplatne radne primjerke. Ono što se tražilo od strane nakladnika bili su dodatni materijali – primjeri ispita, pripreme za sate pa čak i rješenja zadataka iz radne bilježnice. Profesorica ističe to kao negativan trend jer se sve manje gleda kvaliteta same čitanke, a sve više količina i sadržaj dodatnih materijala. Dodatni materijal, prema njezinom mišljenju, zaslijepe sve ostalo što je bitno, a to je kvaliteta i organizacija sadržaja unutar čitanke. Također se mora istaknuti i potreba za novim kompletom čitanke za gimnazije koji će pratiti zahtjeve i organizaciju provjere znanja na državnoj maturi. Tu nastavnica Sorčik posebno ističe odstupanje od natrpanosti zanimljivim dodatnim informacijama, a pojačavanje isticanja pojmova i njihovih definicija, odrednica književnih djela i analiza tih djela. To je zapravo sadržaj koji je zastupljen na ispitu iz Hrvatskog jezika na državnoj maturi, a koji se kroz nastavu mora prezentirati učenicima.

Čitanke i nastava, prema mišljenju profesorice Sorčik, moraju se vratiti tekstu kao temelju i polazišnoj točki, tako da učenici samostalnim zaključcima uz pomoć pitanja dođu do potpune analize odlomka, ali i cjelovitog djela. Sa stajališta autorice i nastavnice, može se zaključiti da je nastavnici najvažniji kriterij pri odabiru čitanke izbor teksta. Prema njezinom mišljenju, odlomak u čitanci, kao i pjesnički tekst mora biti reprezentativan i bez obzira radi li se o lektirnom djelu ili analizi odlomka, taj odlomak mora biti predstavnik cijelog djela. Zbog važnosti tekstova korištenje čitanke je uvijek na nastavi književnosti, a nadopunjavanjem drugim tekstovima (drugi tekst iz istog razdoblja, tekst iz drugog razdoblja na istu temu) želi kod učenika postići povezivanje svih književnih razdoblja, ali i povezivanje područja Hrvatskog jezika. Osim dodatnih materijala koje nastavnica donosi na sat – nastavni listići, audio-vizualni zapisi, nastavnica od učenika zahtijeva posjedovanje vježbenice koja se veže uz odabranu čitanke, ali tako da imaju barem jednu vježbenicu na klupi, odnosno jednu vježbenicu na dva učenika. Iako se želi voditi socijalnim kriterijem, zahtijevanje posjedovanja vježbenice opravdava vrstom pitanja koja se mogu pronaći u njoj – smjernice za pisanje eseja,

analiza dodatnih odlomaka iz proznih književnih djela, odnosno vrste pitanja koja su prisutna i na ispitu državne mature iz Hrvatskog jezika.

Iz odgovora nastavnice Maletić da se zaključiti da prezentiranje udžbenika od strane nakladnika nije presudno u odabiru udžbenika, a s druge strane autorica i nastavnica Sorčik ističe kako i zahtjevi samih nastavnika utječu na ponudu nakladnika. Naime, nastavnica Sorčik napominje kako se tek na zahtjev nastavnika koji su izabrali *Baštinu riječi* za čitanku po kojoj će obrađivati područje književnosti, nakladnik odlučio nastavnicima dostaviti i pisane pripreme na temelju kojih su se stvarale nastavne jedinice u čitankama. To se ne može gledati kao pozitivan trend jer, kako kaže nastavnica, te pisane pripreme primjenjive su na nastavi, ali ne uvijek u originalnoj strukturi jer svako razredno odjeljenje zahtijeva određene informacije i dodatne sadržaje ovisno o zainteresiranosti učenika. Također nije dobro da iste pripreme budu temelj za vođenje nastave iz godine u godinu. Ponajprije ih treba mijenjati kako bi se različite teme povezivale s aktualnim događanjima u učenikovu okruženju. Zbog toga se da zaključiti i da sami nastavnici utječu na ponude nakladničkih kuća kao što svaki nastavnik odlučuje koliko će prezentacija udžbenika, a koliko njegovi osobni stručni kriteriji utjecati na odluku o izboru udžbenika. Nakladnici više nisu ti koji vrše pritisak, već sami nastavnici od nakladnika očekuju sve više dodatnih materijala koji će im olakšati posao. To je svakako posljedica sve veće količine sadržaja koja se mora prenijeti učenicima, a na državnoj maturi procjenjuje se usvojenost tih sadržaja. Možda su nastavnici postali nesigurni u same sebe pa se pouzdaju u dodatne materijale izdane od strane nakladnika koji u svojim timovima imaju stručne osobe kao što je profesorica Sorčik. Trend gotovih ispita i priprava za sat sve je jači, ali i negativan i treba se izbjegavati.

S druge strane, pohvalan je trend uzimanja u obzir socijalnog kriterija, koji je naglašen, ali koji ne utječe na kvalitetan izbor metodički dobro oblikovane čitanke. On ne utječe na izbor, ali utječe na učestalost mijenjanja čitanki. Što znači da se jedan komplet čitanki koristi desecima godina, iako je zamjena potrebna, ne provodi se na vrijeme baš zbog ovog kriterija. Osim socijalnog kriterija nastavnice Maletić i Sorčik imaju visoke stručne kriterije koje postavljaju čitankama i traže njihovo ispunjavanje što nakladničkim kućama i njihovim stručnim timovima za izradu udžbenika predstavlja izazov koji se sve bolje ispunjava iz godine u godinu. Vidljiva je važna uloga čitanki u usvajanju znanja iz književnosti pa očekivanja od strane nastavnika ne smiju padati, nego, baš naprotiv, moraju rasti paralelno s napredovanjima i novim saznanjima metodičke struke.

4.2.2. Prikaz istraživanja odnosa nakladnika i nastavnika u četverogodišnjim i trogodišnjim strukovnim školama

Organizacija nastave u strukovnim školama specifična je jer je svaka škola organizirana u nekoliko smjerova za koje se, ovisno o zahtjevima Planova i programa za srednje škole, nastava Hrvatskog jezika održava u različitim satnicama. O tome ovisi i izbor samog udžbenika, jer neki smjerovi u strukovnim školama nastavu Hrvatskog jezika obrađuju po Planu i programu za gimnazije pa je samim time i čitanka koja se koristi u tim smjerovima namijenjena gimnazijama, odnosno prati gimnazijski Plan i program.

Primjer toga je i smjer Upravni referent u sklopu Ekonomske i trgovačke škole Ivana Domca u Vinkovcima. Nastavnica Marija Burić radi u toj školi već 23 godine i osim učenicima smjera Upravni referent predaje Hrvatski jezik i učenicima u smjerovima Ekonomist i Prodavač. Nastava Hrvatskog jezika u smjeru Upravni referent organizirana je na temelju zahtjeva Plana i programa za gimnazije i koristi komplet čitanke za gimnazijske programe *Književni vremeplov 1/2/3/4 (Profil)*. Smjer Ekonomist prati zahtjeve Plana i programa za četverogodišnje strukovne škole. Učenici u tom smjeru koriste komplet Školske knjige pod nazivom *Čitanka 1/2/3/4* autora Dužević-Šepac, Čurić, Gazzari, Čubrić, Horvatek-Modrić, Križan-Sirovica, dok je smjer Prodavač trogodišnji smjer koji prati Plan i program za trogodišnje strukovne škole, a nastavnica Burić s učenicima tog smjera koristi komplet integriranih udžbenika za trogodišnje škole *Hrvatski jezik i književnost 1/2/3*.

Osim što svaki smjer zahtjeva različite udžbenike odnosno čitanke, nastavnica Burić priprema različite nastavne sate ovisno o zahtjevima Planova i programa za određeni smjer. Zbog takve situacije, gdje jedan profesor predaje u više različitih smjerova i samim time bira više različitih kompleta čitanke, dalo bi se zaključiti da su nakladnici česti gosti u Ekonomskoj školi u Vinkovcima. No nastavnica Burić to opovrgava i kaže da često ona prva njih kontaktira kao što je bilo prilikom izbora novog kompleta udžbenika za smjer Prodavač. Osim što ne dolaze u školu, vrlo rijetko ih kontaktiraju, ali nakladnici pošalju reklamne materijale na razini cijele škole, dok radne primjerke dobivaju samo oni nastavnici koji se odluče za njihove udžbenike. Nastavnica Burić prošle se godine (2014.) odlučila na promjenu kompleta čitanke za komplet integriranih udžbenika za nastavu književnosti i jezika. Međutim prije same odluke nije dobila reklamni materijal niti prisustvovala prezentaciji tog kompleta, nego je sama došla do informacija da je Školska knjiga izdala komplet integriranih udžbenika te se nakon kontaktiranja izdavačke kuće i pregledavanja samih udžbenika uvjerila u njihovu

kvalitetu i odlučila se za tu vrstu udžbenika. Tek nakon donošenja odluke dobila je uz priručnik i radni primjerak.

Izbor udžbenika u Ekonomskoj školi dogovaraju na razini kolektiva te se donosi odluka o zamjeni ili korištenju postojećih udžbenika ovisno o njihovoj kvaliteti, ali i stupnju zastarjelosti. Kao razlog promjene kompleta čitanki u smjeru Prodavač, profesorica Burić ističe da je zbog sažetog sadržaja iz područja književnosti, a isto tako i iz jezika, omogućeno korištenje jednog udžbenika iz Hrvatskog jezika. Učenicima se također na jasniji način prikazuju područja, a i manje im je opterećenje nositi jedan udžbenik, a ne dva različita za književnost i za jezik. Prilikom izbora ovog kompleta integriranih udžbenika, ali i pri izboru prethodnih čitanki, nastavnica Burić ističe da je bila potpuno slobodna i bez pritiska od strane nakladnika. Izbor udžbenika zasniva se na kriterijima od kojih joj je najvažniji izbor teksta koji, ponajprije, mora biti reprezentativan. Osim toga sav metodički instrumentarij mora biti prilagođen temi, ali i zahtjevima Planova i programa za srednju školu, ovisno o tome kojemu je smjeru čitanka namijenjena.

Nastavnica Burić ističe i bitnost motivacijskih pitanja za izražavanje jer od učenika ne traži "učenje na pamet" nego samostalno zaključivanje na temelju usvojenih i stečenih znanja. Jako bitnim u prikazivanju sadržaja u čitankama smatra i jezičnu korektnost koja često bude, prema riječima nastavnice, na iznenađujuće niskoj razini. Izabranu čitanku nastavnica uvijek koristi na nastavi književnosti, a kako je istaknula i na satima jezika i jezičnog izražavanja u svrhu korištenja teksta pri ponavljanju ili vježbanju jezičnih sadržaja. Na nastavu ne donosi dodatne tekstove, ali koristi često audio-vizualne zapise što njezini učenici odlično prihvaćaju. Korištenje čitanke je često jer od učenika traži samostalne analize tekstova, pogotovo odlomaka iz proznih književnih djela, po uzoru na pitanja na državnoj maturi. Vodeći se socijalnim kriterijem, nastavnica Burić ne zahtijeva posjedovanje vježbenice, a učenicima s lošom financijskom situacijom u obitelji odobrava neposjedovanje čitanke ili pak predlaže mogućnost posuđivanja čitanke u školskoj knjižnici. Vježbenica nastavnici služi kao pomoć pri stvaranju nastavnih listića, vježbi za ponavljanje ili pri stvaranju pitanja za ispit jer iz vježbenice crpi pitanja. Socijalni kriterij je naglašen, ali kako ističe nastavnica, nije i ne može biti opravdanje za loše ocjene i nesudjelovanje u nastavi.

Slična situacija s organizacijom nastave je i u Srednjoj strukovnoj školi u Vinkovcima. Nastavnica Ivana Petričević predaje Hrvatski jezik u pet različitih smjerova. Turistička gimnazija jedna je od smjerova, a kao što joj i samo ime kaže, organizirana je u četiri razreda

s Hrvatskim jezikom po gimnazijskom Planu i programu te nastavnica koristi komplet *Baština riječi 1/2/3/4*. Zanimanje Kuhar jest trogodišnji smjer koji prati Plan i program za trogodišnje škole, a učenici u tom smjeru koriste komplet *Čitanka 1/2/3*, za trogodišnje strukovne škole u nakladi Školske knjige. Zanimanja Odjevni tehničar i Turističko-hotelijski komercijalist četverogodišnji su smjerovi, ali u smjeru Odjevni tehničar predmet Hrvatski jezik organiziran je tako da se prve dvije godine nastava održava četiri sata tjedno, a druge dvije tri sata. Ovaj smjer prati Plan i program četverogodišnjih strukovnih škola, isto kao i smjer Turističko-hotelijski komercijalist. Učenici u oba smjera koriste komplet *Čitanka 1/2/3/4* nakladnika Školske knjige, a za smjer Turističko-hotelijski komercijalist nastavu Hrvatskog jezika održava u tri sata tjedno tijekom svih četiriju godina. Osim ovih smjerova, nastavnica Petričević Hrvatski jezik predaje i u pomoćnim smjerovima kuhara i slastičara. U tim smjerovima učenici koriste čitanku *Ljepota riječi 1-3*, udžbenik za stjecanje stručne spreme po posebnom programu.

Iako koristi puno različitih čitanke, odluka za svaku bila je samostalna. Dogovor unutar kolektiva jest prisutan i svakako potreban jer se želi učenicima omogućiti nasljeđivanje čitanke iz generacije u generaciju. Nastavnica Petričević smatra da nakladnici ne vrše i ne mogu vršiti pritisak na nastavnika jer svaki nastavnik bira udžbenik na temelju svojih kriterija proizašlih iz znanja i iskustva. Prilikom odabira kompleta *Baština riječi*, predstavnik nakladničke kuće Alfa došao je u školu i donio im radne primjerke. Prezentacija tog kompleta bila je stručna i nastavnici nisu odmah morali donijeti odluku. Data im je mogućnost pregledavanja samih čitanke i donošenja samostalnih zaključaka o njihovoj kvaliteti. Kriteriji kojima se tada vodila profesorica Petričević bili su preglednost sadržaja što dovodi do izbjegavanja natrpanosti stranica čitanke i do isticanja najvažnijih podataka. Osim preglednosti kao bitan kriterij nastavnica naglašava i izbor teksta. Odlomak iz djela mora biti reprezentativan, ali kako nastavnica kaže, mora i „motivirati učenika na čitanje djela u cijelosti”. To je jedan od razloga zbog kojih nekada posegne za drugim odlomkom iz istoga djela i to je jedino kada ne koristi čitanku na nastavi književnosti, u smislu da učenici ne čitaju odlomak koji je u čitanci, ali usvajanje novih ključnih pojmova odvija se pomoću čitanke.

Uz pregledno predstavljanje sadržaja i kvalitetan izbor djela, metodičko oblikovanje čitanke također je jedan od njezinih bitnih kriterija. Način oblikovanja nastavne jedinice bitno joj je zbog dobro metodički organiziranog sata, ali i zbog učenika koji se moraju voditi pitanjima i zadacima do samostalnih zaključaka. Ako ta pitanja i zadatci nisu kvalitetni,

učnički zaključci neće biti točni ili ih uopće neće biti. Zbog toga čitanku koristi uvijek, osim ako nije zadovoljna izborom teksta, ali tada mijenja odlomak, ali ne i djelo jer čitanke moraju pratiti zahtjeve Planova i programa za srednje škole. Vježbenica kao dodatni materijal obavezna je samo u smjeru Turistička gimnazija, dok za ostale smjerove preuzima zadatke iz različitih vježbenica i učenicima ih donosi u različitim oblicima dodatnih materijala.

Obje nastavnice, i Petričević i Burić, vode se socijalnim kriterijem kako bi se učenicima olakšalo nabavljanje udžbenika i to tako da se unutar kolektiva dogovara izbor jednog kompleta. Taj izbor vođen je nekim drugim, stručnim i visokim kriterijima, a obje ističu izbor teksta i metodičko oblikovanje kao dva važna kriterija uz još neke (preglednost, jezična korektnost, pitanja za samostalno izražavanje). Njihova iskustva s nakladnicima nisu mnogobrojna jer, prema riječima nastavnice Burić, često nastavnici kontaktiraju nakladnike. Možda takva situacija nije pozitivna jer nastavnik u nedostatku informacija o novim proizvodima (udžbenicima) na tržištu, sam mora tražiti informacije i istraživati stanje ponude na tržištu udžbenika. Unatoč tome, pozitivan je zaključak da nakladnik ne vrši pritisak i ne utječe na izbor udžbenika. Tako izbor udžbenika postaje stručan jer se vodi razumnim i primjerenim kriterijima kako bi se došlo do izbora najprikladnijeg i kvalitetno metodički oblikovanog udžbenika za nastavu književnosti. Takva situacija trebala bi biti uvijek jer jedino tako smo sigurni da naši učenici koriste kvalitetne udžbenike kako za nastavu književnosti, tako i za ostala područja Hrvatskog jezika, ali i ostale predmete.

5. ZAKLJUČAK

Udžbenik je primarni izvor znanja u svim školama. Njegova uloga je bitna koliko i uloga nastavnika u nastavnom procesu. Zbog iznimne važnosti koju udžbenik predstavlja u podučavanju učenika, njegova izrada i uporaba u Hrvatskoj propisana je Zakonom o udžbenicima (2006.). Udžbenički standard (2006.) pak utvrđuje standarde i zahtjeve koje mora ispuniti svaki udžbenik kako bi od strane Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa bio odobren za upotrebu u školama. Složenost samog udžbenika ogleda se u složenosti određivanja pojma *udžbenik*. Krenuvši od toga da je udžbenik primarni izvor znanja, treba naglasiti da je on i obvezni izvor znanja. Udžbenik mora ispunjavati i zahtjeve propisanog nastavnog plana i programa. Ispunjavanje tih zahtjeva mora biti metodički oblikovano zbog racionalnog, optimalnijeg, ekonomičnijeg i efikasnijeg obrazovanja. Složenost udžbenika ogleda se i u razdiobi udžbenika na cjelovite i razgranate. Podjela na cjelovite i razgranate udžbenike donosi se sa stajalište obuhvatnosti određenog predmeta, njegovih područja i tema. U posebnu skupinu udžbenika spadaju udžbenici za učenike s posebnim potrebama. Ovisno o teškoći koju učenik ima (smetnja vida, sluha ili inteligencije) urednici udžbenika takvoj djeci žele olakšati korištenje udžbenika i samim time osigurati nesmetano obrazovanje. Kada se govori o učenicima s posebnim potrebama, zaboravlja se na darovite učenike. Udžbenici za darovite učenike osim proširivanja sadržaja dodatnim informacijama donose mogućnost učenja vlastitim tempom.

Udžbenik za nastavu književnosti ili čitanka predstavlja razgranat udžbenik za nastavu Hrvatskog jezika iz područja književnosti. Čitanke se dijele prema namjeni na čitanke za mlađe razrede osnovne škole, za više razrede osnovne škole te čitanke za srednje škole. Određivanje kvalitete čitanke provodi se ocjenjivanjem stupnja ostvarenosti osam sadržajno-funkcionalnih slojeva. Slojevitost odnosno višediscipliniranost ogleda se u književnoumjetničkom (izbor teksta), književnoteorijskom (vertikalno-spiralni unos pojmova i obilježja), lingvističko-stilističkom (unos neknjiževnih tekstova), medijskom (sadržaj medijske kulture), psihološkom (primjerenost sadržaja učenicovim spoznajnim i emotivnim mogućnostima), pedagoškom (ispunjavanje općih odgojnih ciljeva) i didaktičko-metodičkom sloju. Didaktičko-metodički sloj očituje se u strukturi i ustrojstvu udžbenika. Didaktički prijenos znanstvenih sadržaja je zapravo planiranje uloga sudionika nastave, nastavne tehnologije, vođenjem računa o zakonitostima komunikacije u nastavi, nastavnim metodama i strategijama. Zbog toga su čitanke stručne knjige koje znanstvene činjenice primjenjuju za

obrazovne svrhe. Obrazovna svrha svakog udžbenika, pa tako i udžbenika za književnost jednako je bitna kao i svi ostali zahtjevi koji se moraju ispuniti pri stvaranju udžbenika.

Pregledavanjem građe udžbenika za nastavu književnosti izdanih posljednjih deset godina, može se zaključiti da svaki komplet ispunjava zahtjeve metodičkog oblikovanja. Osim tog kriterija, svaka čitanka na visokoj razini sadržava svih osam sadržajno-funkcionalnih slojeva. Kako čitanke tako i integrirani udžbenici za nastavu književnosti i jezika, ali i udžbenici za učenike s teškoćama u razvoju donose karakterističnu organizacijsku strukturu u kojoj je prepoznatljiva podjela na tematske jedinice unutar udžbenika za osnovnu školu te književno-povijesna podjela na književna razdoblja u udžbenicima za srednje škole. Svaki udžbenik za književnost s većim ili manjim brojem metodičkog instrumentarija želi ispuniti zahtjeve koje donose nastavni planovi i programi. Udžbenici koji metodičkim oblikovanjem primjerenog sadržaja udovoljavaju zahtjevima i budu ovjereni od strane Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa, mogu biti izabrani od strane nastavnika koji imaju mogućnost birati kvalitetan udžbenik za svoje učenike.

Izbor udžbenika samostalna je i slobodna odluka nastavnika. Iz istraživanja se može zaključiti da nakladnik ne vrši pritisak na nastavnika tijekom te odluke. Iskustva nastavnica koje su sudjelovale u istraživanju govore o samostalnim odlukama pri izboru udžbenika koje se donose na temelju razumnih stručnih kriterija. Kriterij poput kvalitetnog izbora teksta, metodičkog oblikovanja nastavnih jedinica, preglednosti sadržaja, jezične korektnosti, dinamičnosti govore o stručnosti i visokim standardima koji se stavljaju pred nakladničke kuće. Školska knjiga, Alfa, Ljevak i Profil, iako s dugogodišnjim iskustvom, svakodnevno moraju poboljšavati kvalitetu svojih proizvoda jer nastavnička struka to zahtijeva. Osim što kvalitetnim izborom udžbenika nastavnik za učenika bira najbolji primarni i obvezni izvor znanja, osigurava kvalitetnu provedbu svojega posla. Reprezentativni tekst, metodički oblikovana pitanja i zadatci, isticanje ključnih pojmova, dodatne informacije znače kvalitetnije organiziranu nastavu. Kvalitetnija nastava osigurava ispunjavanje svih zacrtanih ciljeva koji se stavljaju pred svaki školski predmet pa tako i pred Hrvatski jezik.

Svakodnevno korištenje čitanke na nastavi književnosti kvalitetno je samim time ako je i čitanka kvalitetna. Osim u nastavi književnosti čitanka se na razne načine može koristiti i na satima drugih nastavnih područja Hrvatskog jezika, što su i ispitanice istaknule. U tome je njezina snaga i složenost. Ta složenost donosi sve veće kriterije i zahtjeve koji se stavljaju pred nakladnika i njegove stručne timove. Ni ne smije se tražiti ništa manje jer se govori o

primarnom i obveznom izvoru znanja za učenike. Udžbenik kao takav mora zadovoljiti učenikovu znatiželju i potrebu za novim saznanjima budući da mu je to najdostupniji izvor znanja tijekom cijelog osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja. Činjenica da udžbenik mora usmjeravati i na druge izvore znanja, čini ga još kompleksnijom pisanom tvorevinom.

Svrha udžbenika za nastavu književnosti pouka je o književnosti koja učenike dovodi do primarne svrhe književnosti – individualna komunikacija s književnom umjetninom. Iako je pri izboru čitanki prisutan socijalni kriterij, što je s današnjeg gledišta pozitivno, bilo bi poželjno osloboditi nastavnika tog tereta. To znači da se svim učenicima trebaju i moraju osigurati primarni izvori znanja. Kako to ostvariti, tema je neke druge domene i znanosti.

6. POPIS LITERATURE

1. Babić, Nada; Golem, Dinka; Jelčić, Dunja. 2006. *Dveri riječi 5, hrvatska čitanka za peti razred osnovne škole*, Profil, Zagreb
2. Babić, Nada; Golem, Dinka; Jelčić, Dunja. 2006. *Dveri riječi 6, hrvatska čitanka za šesti razred osnovne škole*, Profil, Zagreb
3. Babić, Nada; Golem, Dinka; Jelčić, Dunja. 2006. *Dveri riječi 7, hrvatska čitanka za sedmi razred osnovne škole*, Profil, Zagreb
4. Babić, Nada; Golem, Dinka; Jelčić, Dunja. 2006. *Dveri riječi 8, hrvatska čitanka za osmi razred osnovne škole*, Profil, Zagreb
5. Bežen, Ante 2002. *Udžbenik književnosti kao književnoznanstveno, metodičko i društveno pitanje. Napredak*. God 143-2002. br. 1. siječanj – ožujak
6. Bežen, Ante. 2008. *Metodika: znanost o poučavanju nastavnog predmeta; Epistemologija metodike u odnosu na pedagogiju i edukologiju- s primjerima iz metodike hrvatskog jezika*, Učiteljski fakultet i Profil, Zagreb
7. Bežen, Ante; Jambrec, Olga. 2009. *Hrvatska čitanka za V. razred osnovne škole*, Ljevak, Zagreb
8. Bežen, Ante; Jambrec, Olga. 2009. *Hrvatska čitanka za VI. razred osnovne škole*, Ljevak, Zagreb
9. Bežen, Ante; Jambrec, Olga. 2009. *Hrvatska čitanka za VII. razred osnovne škole*, Ljevak, Zagreb
10. Bežen, Ante; Jambrec, Olga. 2009. *Hrvatska čitanka za VIII. razred osnovne škole*, Ljevak, Zagreb
11. Bouša, Dubravka; Gazzari, Marija; Gazzari, Žarko. 2014. *Hrvatski jezik i književnost 1, integrirani udžbenik za 1. razred srednje strukovne medicinske škole*, Školska knjiga, Zagreb
12. Bouša, Dubravka; Gazzari, Marija; Gazzari, Žarko. 2014. *Hrvatski jezik i književnost 2, integrirani udžbenik za 2. razred srednje strukovne medicinske škole*, Školska knjiga, Zagreb
13. Čubrić, Marina; Gazzari, Žarko. 2003. *Čitanka 3, za treći razred četverogodišnje srednje strukovne škole*, Školska knjiga, Zagreb
14. Čubrić, Marina; Gazzari, Žarko. 2014. *Čitanka 3, za treći razred četverogodišnje srednje strukovne škole*, Školska knjiga, Zagreb

15. Čubrić, Marina; Šepac Dužević, Sanja. 2004. *Čitanka 4, za četvrti razred četverogodišnje srednje strukovne škole*, Školska knjiga, Zagreb
16. Čubrić, Marina; Šepac Dužević, Sanja. 2014. *Čitanka 4, za četvrti razred četverogodišnje srednje strukovne škole*, Školska knjiga, Zagreb
17. Diklić, Zvonimir; Skok, Joža; Merkle, Dunja. 2009. *Radost čitanja 5, hrvatska čitanka za peti razred osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb
18. Diklić, Zvonimir; Skok, Joža; Merkle, Dunja. 2009. *Radost čitanja 6, hrvatska čitanka za šesti razred osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb
19. Diklić, Zvonimir; Skok, Joža; Merkle, Dunja. 2009. *Radost čitanja 7, hrvatska čitanka za sedmi razred osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb
20. Diklić, Zvonimir; Skok, Joža; Merkle, Dunja. 2009. *Radost čitanja 8, hrvatska čitanka za osmi razred osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb
21. Dujmović Markusi, Dragica. 2011. *Književni vremeplov 1, čitanka za prvi razred gimnazije*, Profil, Zagreb
22. Dujmović Markusi, Dragica; Rossetti-Bazdan, Sandra, Pavić_pezar, Terezija. 2011. *Književni vremeplov 4, čitanka za četvrti razred gimnazije*, Profil, Zagreb
23. Dujmović Markusi, Dragica; Rossetti-Bazdan, Sandra. 2012. *Književni vremeplov 2, čitanka za drugi razred gimnazije*, Profil, Zagreb
24. Dujmović Markusi, Dragica; Rossetti-Bazdan, Sandra. 2012. *Književni vremeplov 3, čitanka za treći razred gimnazije*, Profil, Zagreb
25. Franić-Glamuzina, Lada; Grbaš Jakšić, Dijana i dr. 2014. *Kocka vedrine 5, integrirani udžbenik hrvatskog jezika i književnosti za peti razred osnovne škole, I. dio*, Školska knjiga, Zagreb
26. Franić-Glamuzina, Lada; Grbaš Jakšić, Dijana i dr. 2014. *Kocka vedrine 5, integrirani udžbenik hrvatskog jezika i književnosti za peti razred osnovne škole, II. dio*, Školska knjiga, Zagreb
27. Franić-Glamuzina, Lada; Grbaš Jakšić, Dijana i dr. 2014. *Kocka vedrine 6, integrirani udžbenik hrvatskog jezika i književnosti za šesti razred osnovne škole, I. dio*, Školska knjiga, Zagreb
28. Franić-Glamuzina, Lada; Grbaš Jakšić, Dijana i dr. 2014. *Kocka vedrine 6, integrirani udžbenik hrvatskog jezika i književnosti za šesti razred osnovne škole, II. dio*, Školska knjiga, Zagreb

29. Grbaš, Dijana; Tošić-Grlač, Sanja; Vuković, Tvrtko; Žužul, Ivana; Vrvilo, Tanja. 2009. *Iz priče u priču 8, hrvatska čitanka za osmi razred osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb
30. Grbaš, Dijana; Tošić-Grlač, Sanja; Vuković, Tvrtko; Žužul, Ivana; Dvorski, Jasmina. 2009. *Iz priče u priču 6, hrvatska čitanka za šesti razred osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb
31. Grbaš, Dijana; Tošić-Grlač, Sanja; Vuković, Tvrtko; Žužul, Ivana; Vrvilo, Tanja. 2009. *Iz priče u priču 7, hrvatska čitanka za sedmi razred osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb
32. Grbaš, Dijana; Tošić-Grlač, Sanja; Vuković, Tvrtko; Žužul, Ivana; Vrvilo, Tanja. 2009. *Iz priče u priču 5, hrvatska čitanka za peti razred osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb
33. Horvatek Modrić, Davorka; Križan-Sirovica, Ruža; Čubrić, Marina. 2003. *Čitanka 2, za drugi razred četverogodišnje srednje strukovne škole*, Školska knjiga, Zagreb
34. Horvatek Modrić, Davorka; Križan-Sirovica, Ruža; Čubrić, Marina. 2014. *Čitanka 2, za drugi razred četverogodišnje srednje strukovne škole*, Školska knjiga, Zagreb
35. Horvatek Modrić, Davorka; Križan-Sirovica, Ruža; Šepac Dužević, Sanja; Čurić, Marija; Gazzari, Žarko. 2014. *Čitanka 1, za prvi razred četverogodišnje srednje strukovne škole*, Školska knjiga, Zagreb
36. Horvatek Modrić, Davorka; Križan-Sirovica, Ruža; Šepac Dužević, Sanja; Čurić, Marija; Gazzari, Žarko. 2004. *Čitanka 1, za prvi razred četverogodišnje srednje strukovne škole*, Školska knjiga, Zagreb
37. Hrvatsić, Neven. 2004. *Udžbenici za učenike s posebnim potrebama. Udžbenik i virtualno okruženje* (ur. Halačev, Slavenka), Školska knjiga, Zagreb
38. Jureković Perković, Andreja; Matković, Maja. 2014. *Hrvatski jezik i književnost 1, integrirani udžbenik za prvi razred trogodišnje strukovne škole*, Školska knjiga, Zagreb
39. Jureković Perković, Andreja; Matković, Maja. 2014. *Hrvatski jezik i književnost 2, integrirani udžbenik za drugi razred trogodišnje strukovne škole*, Školska knjiga, Zagreb
40. Jureković Perković, Andreja; Matković, Maja. 2014. *Hrvatski jezik i književnost 3, integrirani udžbenik za treći razred trogodišnje strukovne škole*, Školska knjiga, Zagreb

41. Jurić Stanković, Nataša; Šimić, Davor; Šodan, Andres i dr. 2014. *Kocka vedrine 8, integrirani udžbenik hrvatskog jezika i književnosti za osmi razred osnovne škole, I. dio*, Školska knjiga, Zagreb
42. Jurić Stanković, Nataša; Šimić, Davor; Šodan, Andres i dr. 2014. *Kocka vedrine 8, integrirani udžbenik hrvatskog jezika i književnosti za osmi razred osnovne škole, II. dio*, Školska knjiga, Zagreb
43. Listeš, Srećko. 2007. *Čitanka svjetske književnosti 1*, Školska knjiga, Zagreb
44. Listeš, Srećko. 2007. *Čitanka svjetske književnosti 2*, Školska knjiga, Zagreb
45. Listeš, Srećko. 2007. *Čitanka svjetske književnosti 3*, Školska knjiga, Zagreb
46. Malić, Josip. 1986. *Koncepcija suvremenog udžbenika*, Školska knjiga, Zagreb
47. Mesić, Ana; Đurek, Vesna. 2009. *Književnost 5, radna bilježnica*, Školska knjiga, Zagreb
48. Mesić, Ana; Đurek, Vesna. 2009. *Književnost 6, radna bilježnica*, Školska knjiga, Zagreb
49. Mesić, Ana; Đurek, Vesna. 2009. *Književnost 7, radna bilježnica*, Školska knjiga, Zagreb
50. Mesić, Ana; Đurek, Vesna. 2009. *Književnost 8, radna bilježnica*, Školska knjiga, Zagreb
51. Mijatović, Antun. 2004. *Treća generacija udžbenika (od Gutenberga do udžbenika s multimedijским sklopovima za realnu i virtualnu školu). Udžbenik i virtualno okruženje* (ur. Halačev, Slavenka), Školska knjiga, Zagreb
52. Motik, Marica; Sušac, Senka; Katalinić, Zrinka i dr. 2014. *Kocka vedrine 7, integrirani udžbenik hrvatskog jezika i književnosti za sedmi razred osnovne škole, I. dio*, Školska knjiga, Zagreb
53. Motik, Marica; Sušac, Senka; Katalinić, Zrinka i dr. 2014. *Kocka vedrine 7, integrirani udžbenik hrvatskog jezika i književnosti za sedmi razred osnovne škole, II. dio*, Školska knjiga, Zagreb
54. Pandžić, Vlado; Novaković, Goran. 2004. *Hrvatska čitanka iz svjetske književnosti 1 (do romantizma), priručnik za srednjoškolce i studente*, Profil, Zagreb
55. Pandžić, Vlado; Novaković, Goran. 2006. *Hrvatska čitanka iz svjetske književnosti 2 (realizam, naturalizam, verizam, modernizam), priručnik za srednjoškolce i studente*, Profil, Zagreb
56. Poljak, Vladimir. 1980. *Didaktičko oblikovanje udžbenika i priručnika*, Školska knjiga, Zagreb

57. *Pravilnik o obveznim udžbenicima i pripadajućim dopunskim nastavnim sredstvima*, Narodne novine, br. 104/ 2013. godina
58. Puškarić, Franca. 2009. *Ljepota riječi 1-3, čitanka iz književnosti za trogodišnje strukovne škole za stjecanje niže stručne spreme po posebnom programu*, Školska knjiga, Zagreb
59. Rosandić, Dragutin. 2005. *Metodika književnog odgoja*, Školska knjiga, Zagreb
60. Sekulić-Majurec, Ana. 2004. *Suvremeni udžbenik u virtualnom okružju. Udžbenik i virtualno okruženje* (ur. Halačev, Slavenka), Školska knjiga, Zagreb
61. Skupina autora. 2007. *Krila riječi 5*, Školska knjiga, Zagreb
62. Skupina autora. 2007. *Krila riječi 6*, Školska knjiga, Zagreb
63. Skupina autora. 2007. *Krila riječi 7*, Školska knjiga, Zagreb
64. Skupina autora. 2007. *Krila riječi 8*, Školska knjiga, Zagreb
65. *Strukovni kurikulum za stjecanje kvalifikacije Medicinska sestra/ Tehničar opće njege*. 2011.
66. Šojat, Anita. 2014. *Snaga riječi 5, hrvatska čitanka za peti razred osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb
67. Šojat, Anita. 2014. *Snaga riječi 6, hrvatska čitanka za šesti razred osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb
68. Šojat, Anita. 2014. *Snaga riječi 7, hrvatska čitanka za sedmi razred osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb
69. Šojat, Anita. 2014. *Snaga riječi 8, hrvatska čitanka za osmi razred osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb
70. *Udžbenički standard*, Narodne novine br. 7/2007. godina
71. *Zakon o srednjem školstvu*, Narodne novine, br. 19/ 1992. godina
72. Zrinjan, Snježana; Zbuković-Ožbolt, Snježana. 2009. *Čitanka 1, za prvi razred trogodišnje strukovne škole*, Školska knjiga, Zagreb
73. Zrinjan, Snježana; Zbuković-Ožbolt, Snježana. 2009. *Čitanka 2, za drugi razred trogodišnje strukovne škole*, Školska knjiga, Zagreb
74. Zrinjan, Snježana; Zbuković-Ožbolt, Snježana. 2009. *Čitanka 3, za treći razred trogodišnje strukovne škole*, Školska knjiga, Zagreb
75. Žužul, Ante. 2004. *Udžbenik i kurikulum. Udžbenik i virtualno okruženje* (ur. Halačev, Slavenka), Školska knjiga, Zagreb

7. INTERNETSKI IZVORI

http://dokumenti.ncvvo.hr/Nastavni_plan/gimnazije/obvezni/hrvatski.pdf

http://dokumenti.ncvvo.hr/Nastavni_plan/strukovne/hrvatski-3.pdf

http://dokumenti.ncvvo.hr/Nastavni_plan/strukovne/hrvatski-3-3-3-3.pdf

http://dokumenti.ncvvo.hr/Nastavni_plan/strukovne/hrvatski-4-4-3-3.pdf

<http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/126650.html>

http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2015_03_24_510.html

<http://www.asoo.hr/UserDocsImages/Nastavni%20planovi%20i%20programi/U%C4%8Deni%20s%20te%C5%A1ko%C4%87ama%20u%20razvoju/NPP-%20ucenici%20s%20teskocama%20u%20razvoju.pdf>

public.mzos.hr/fgs.axd?id=14181